

Magyar néprajz, 1985

Álomvíz martján.

Fekete-ügy vidéki magyar népballadák. Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. A dallamokat lejegyezte és a zenei részt gondozta Török Csorja Viola. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 302 l.

Háromszék a magyar nyelvterület balladagyűjtés szempontjából talán legkutatottabb területe. Ezért is meglepő, hogy egy fiatal erdélyi folklorista nemcsak ismételten nekifog az ismeretek gyarapításának, új szövegek föl kutatásának, hanem törekvésére szép siker koronázza, sőt az a rendkívüli jutalom is, hogy egy új balladatípus töredékére bukkan (*Az ismeretlen udvarló*). Faragó József a balladák filológiai vizsgálatával, Kallós Zoltán nagyszámú régies szöveg összegyűjtésével, Pozsony Ferenc ezúttal a magyar népballada életének előtte meg sem közelített mélységű föltárásával folytatja a népballadakutatás nagy erdélyi hagyományát. Pozsony terjedelmes, közel 60 lapnyi bevezető tanulmánya éppen ennek a tradíciónak Háromszékre vonatkozó történetével kezdődik. Az áttekintésből kiderül, hogy a korábbi gyűjtők már évtizedekkel ezelőtt is elsősorban kopottabb és az új stílusrétegbe tartozó szövegekre találtak rá. Pozsony Ferenc eleve elhatározott szándékkal a kevésbé ismert régi stílusú balladákat igyekezett föl kutatni. Ehhez mindenképp két feltételre volt szüksége. A Székelyföld legpolgárosultabb tájának tudott Háromszék középső és keleti-északi félreesőbb részén, a Fekegy-ügy folyócska felső folyása mentén elhelyezkedő községekben járt, és rátalált egy hagyományörző csoportra, a magyar ajkú cigányságra, akik a székelyeknél a századelőn vagy még korábban kivesszt hagyományt a közelmúltig, sőt a jelenig elevenen tartották.

Pozsony Ferenc a gyűjtés során (1969-től) 37 helységben 450 balladaváltozatot jegyzett le, melyekből 35 faluból származó 144 változatot közül a kötetben. A szövegek csoport- és típusbeosztása az utóbbi évtizedek magyar szakirodalmában kialakult mintát követi: klasszikus balladák, rabénekek, betyárballadák, új balladák, helyi balladák. Az új és a régi stílus ezek közt 45:55%-os arányban van képviselve.

A bevezetés egy külön alfejezete foglalkozik a ballada életének jellemzőivel. Ilyen vizsgálatok csak ott képzelhetők el, ahol a lakosság balladatudása még többé-kevésbé általánosnak mondható. Ráduly János és Faragó József úttörő dolgozatai után Pozsony Ferenc igen részletes elemzéseket végzett. 1969–1974 között szülőfalujának, Zabolának mérte föl a balladatudását 552 személy kikérdezésével. Az eredmény 160 szöveg lett. A többszemponútú elemzés fölvilágosít például arról, hogy a vidék ismert balladatípusaiból ebben a községben mennyit ismernek (91%), tájékoztat a balladatanulás forrásairól, mintát ad egy-egy személy és család balladatudásáról, betekintést nyújt a nemek és korosztályok közti megoszlásba. Meggyőzően bizonyítja, mennyire befolyásolja a balladatudást az előadó személyisége és egyénisége. Noha már a magyar cigányközösségeknél is szinte az utolsó pillanatokban sikerült a balladaéneklés élő hagyományát rögzíteni, annak stílisis törvényeit és alkalmait még olyan gazdagon megfigyelhette, hogy az páratlan az eddigi szakirodalomban. Eddig csak szórványos adataink voltak a halottsiratokban énekelt balladákról, ami a századfordulón még a hagyománytartóbb székelyek közt is föllelhető volt. Pozsony Ferenc ebben a kötetben részletesen bemutatja ezt a szokást.

Az általunk vázlatosan ismertetett bevezető tanulmány az idézetteknel jóval több

fontos tanulságot kínál. A jó érzékkel válogatott, pompás és érdekes szövegek nem kevésbé. A gyűjtő – nagyon helyesen – nem tartotta feladatának, hogy az egyes típusoknál megismételje a balladairodalom odavonatkozó tudnivalóit, hiszen azt az érdeklődő más gyűjteményekben megtalálhatja. Ezek helyett a bőséges információkkal telített jegyzetek további adatokat szolgáltatnak a háromszéki népballadák életéről és általában a népi kultúráról.

Török Csorja Viola, a zenei anyag gondozója ugyancsak részletes, gondos munkával készítette el a közölt hetven dallam elemzését és értékelését. Rövid tanulmányt írt a dallamokról. Ellátta a kötetet a típusmutató mellett dallammutatóval (sorvégző hangok, szótagszám és hangterjedelem mutatója; dallamcsoportok és balladatípusok kapcsolatának mutatója; szöveg és dallam kapcsolata balladákban, énekesek mutatója). A gyűjteményt helynévmutató, kezdősorok mutatója és tájszójegyzék zárja.

A Fekete-ügy vidéki magyar népballadákat közreadó kiadványt anyaga, bevezető tanulmánya és tudományos mellékletei a közelmúlt évtizedekben megjelent magyar balladákötetek közt az egyik legértékesebbé avatja.

Kósa László

Balassa Iván: Az aratómunkások Magyarországon 1848–1944.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 379 l. (Agrártörténeti tanulmányok 13.)

A gabonakultúrára épülő magyar mezőgazdaság kapitalizálódásának sajátos és egyben jellemző vonása az aratómunkások, summásuk tömegeinek idényjellegű alkalmazása az uradalmakban és a nagyparaszti birtokokon. Amint az elmúlt évszázadban, ugyanúgy a két világháború között is az aratás kézi erővel történt, ami a szegényparaszatok és nincstelenek százezreit mentette meg az éhhaláltól néhány hetes vagy hónapos alkalmi munka révén. Nyilvánvalóan a „történelmi beidegződés” játszott közre a természetbeni juttatás, a komenció és a részaratás legutóbbi időkig való általános megőrzésében. A trianoni határok megvonása után pedig a feltorló mezőgazdasági munkaerőkínálat óhatatlanul magával hozta az ingyenmunka, a ledolgozás és a kényszer-napszám legkülönbözőbb formáit, melyek révén a szerencsés kiszolgáltattak átmenetileg munkához, egyben kenyérhez juthattak. Így aztán az eredetileg kapitalista jellegű mezőgazdasági bérmunka rendszere is – a feudalizmus általános restaurációja idején – meglehetősen eltorzult.

Ennek a sajátos folyamatnak és jellegzetes társadalmi rétegnek történeti-néprajzi áttekintését nyújtja Balassa Iván egy évszázad időhatárai között. Kiindulásul az aratómunkásokra vonatkozó törvényeket veszi számba, melyek a múlt század második felétől általánossá váló aratószerződéses, előzetes megállapodások alapjául szolgáltak. A feldolgozás forrásai között ezen szerződéseken túl a korabeli mezőgazdasági szakirodalom is jelentős helyet kapott. Az uradalmi aratás történeti értékelése során a szerző rámutat, hogy az aratáshoz kapcsolt különböző munkák a 18. század végétől tűnnek fel, méretük azonban századunk elejétől terebélyesedik ki.

A monografikus elemzés kiindulópontjával a béraratás munkaszervezete szolgál, ami tulajdonképpen már a jobbágyfelszabadítás előtt kialakult, azonban a század második

felében formálódott egységessé, meglehetősen kötött rendszerű csoportmunkává. Az aratóbandák összetétele, alapegységei, munkateljesítménye idővel szinte uniformizálódott, mint ahogyan a munkaszerveződések megszövegezése is, mely utóbbiak mind több járulékos kötelezettséget róttak a részesaratókra. A szerző részletesen tárgyalja az aratómunkások bérezésének formáit az ország különböző tájainak összevetésével, megállapítva, hogy a legutóbbi időig általános maradt a részes munka. A bérezéssel kapcsolatos az élélmezés, a komenció kérdése, aminek beható vizsgálata arról vall, hogy az egész időszakban az aratók ragaszkodtak fenntartásához. Képet kapunk étkézésük, szálláshelyeik tájanként kevés eltérést mutató formáiról.

Az aratómunkások kötelezettségeinek részletes számbavétele szemléletesen mutatja a béraratóshoz kapcsolt munkák időbeli szaporodását, a napszámkötelezettségek, ingyenmunkák növekedését mint a részesaratók feudális jellegű kötöttségeinek erősödését. Megismerkedhetünk az aratók büntetésének változatos formáival, az aratómunkások szervezkedéseivel, valamint szokásaik és hiedelmeik gazdag anyagával, az aratóünnepké táji változataival. A kötetet gazdag képanyag és közel félszáz aratószerveződésszövege egészíti ki.

Selmeczi Kovács Attila

Balassa M. Iván: A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlatja.

Békéscsaba, 1985. 188 l.

A magyar parasztház történeti fejlődésének a honfoglalás előtti időtől a 18. századig terjedő nyomon követését nyújtja az etnográfus szerző. Az elsősorban régészeti eredményekre és történeti feldolgozásokra támaszkodó áttekintés jellegzetesen néprajzi szemléletmódot érvényesít: a szakkutatást régóta foglalkoztató alaprajzi tagolódás és a tüzelőberendezés morfológiai változása áll a vizsgálat középpontjában. A monográfia szerzőjének az a törekvése, hogy minél áttekinthetőbben és egyértelműbben vázolja fel ezt a történeti fejlődést, szükségszerűen a részletkérdések elhanyagolásával járt, ami közrejátszhatott a rokntudományok részéről megnyilatkozó élénk polémia jelentkezésében.

Rövid tudománytörténeti bevezető után a szerző több korszakra bontva tárgyalja a lakóház alakulásának folyamatát a Kárpát-medencében. A honfoglalás előtt teljesen vagy félig földbe mélyített veremházak ismeretét elfogadva rekonstruálja az egysejtű lakóépület 13. századig kevés változást mutató alaptípusait. Ez idő alatt a hosszanti falon lévő bejárattal szembeni kerek kemence szögletes alakot öltött, amit rendszerint kőből emeltek. Tájai differenciálódást mutatnak az északkelet-magyarországi régészeti feltárások szórványos adatai, ami szerint a rövidebb oldalon álló bejárat melletti sarkokban állt a kőből készített kemence. Ez az alaprajzi típus a kelet-európai kemencés házak továbbfejlődött formája.

A szerző feltevése szerint a 14. században következett be a kéthelyiséges lakóházak kialakulása, elsődlegesen a tárolási igény kielégítésének következményeként. A tároló funkciót betöltő toldaléképület alkalmazása tájanként meglehetősen nagy változatos-

ságot mutat, aminek oka az építőanyag (sár–vesszőfal–boronafal) differenciáltságában kereshető. A 15. században a falvakban is megjelenő kályhaszemek a tüzelőberendezések gyökeres változásáról tanúskodnak. A csempéskemencek előfordulását sok helyütt a háromhelyiséges alaprajzi megoldás és a füsttelenítés, a füstelvezetés megoldása követte. A történeti változás a Dunántúl, az Alföld és Erdély területén más-más képet mutat, melynek jellemzőit a nemesi udvarházak és városi polgárházak vizsgálatának bevonásával határolja el egymástól a tanulmány. A füst- és szikrafogók tájilag kirajzolódó eltérései ellenére a 18. századig a háromsztatú lakóházak és tüzelőberendezésük alapvetően egységes rendszert képviselnek. Csak az ezt követő időben erősödött fel a differenciálódás azon folyamata, amelyről a néprajzi kutatás Bátky Zsimond munkássága nyomán beható ismeretekkel rendelkezik.

Selmecki Kovács Attila

Balogh István: Ecsedi István élete és munkássága.

Debrecen, 1985. 118 l. (Folklór és Etnográfia 20.)

Ecsedi István (1885–1936), az egyik legnagyobb magyarországi vidéki gyűjtemény, a debreceni Déri Múzeum első igazgatója születésének századik évfordulójára a szerző, Balogh István hajdani principálisa emlékének tisztelegve készítette el tudományos munkásságát értékelő részletes életrajzát. Ecsedi a XX. század első harmadának vidéki tudós típusa volt. A legjellegzetesebb társadalmi és kulturális hagyományokat őrző debreceni réteg, a civisek köréből származott. Élete, tudományos és közéleti tevékenysége Debrecenben zajlott le. Kezdetben a földrajztudomány érdekelte, később fokozatosan a néprajzi gyűjtés és publikálás foglalta el a fő helyet munkájában. Elsősorban szülővárosa és annak tágabb környezete, az Észak- és Közép-Tiszántúl etnográfiaja foglalkoztatta. Amellett szenvedélyes utazó is volt (Közép-Kelet, Balkán, Skandinávia). A legmaradandóbb tudományos értéket a Hortobágy „felfedezésével”, első etnográfiai és geográfiai leírásával hagyta az utókorra. A tudománytörténeti életrajz a személyes ismeretség emlékein túl elsősorban múzeumi irattári anyagra, Ecsedi levelezésére és a helyi sajtóra támaszkodik, és értékes vonásokkal gyarapítja a magyar néprajzi kutatástörténeti ismereteket.

K. L.

Banó István: Megfújom sípomat erdő derekában. . .

Válogatás a régi és a mai népköltészetből. Az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége és a Hazafias Néprfront kiadványa. Budapest, 1985. 302 l. (Néprajz mindenkinek 4.)

Banó István szinte lehetetlen feladatra vállalkozott. Kis terjedelemben kívánt változatást nyújtani a hatalmas szövegbázissal rendelkező magyar folklórból. Vállalkozását nem koronázta siker. A kép egyoldalú. A hagyományos válogatási szempontoknak engedve, a mesék, mondák, történetek terjedelmileg, a lírai, elsősorban szerelmi és kato-

nadalok számszerűen elfoglalták a kötet nagy részét. Igen vázlatosra sikeredett például a szokások népköltészetének bemutatása és az úgynevezett kis epikus műfajokból alig-alig kapunk ízelítőt. Az anyag értelmezését töredékes, az utóbbi félévszázadot alig tárgyaló kutatástörténeti áttekintés, a néprajzi jelöléseket regisztráló rövid összefoglaló és kronológiai kérdésekkel foglalkozó kis írás segíti. Szóvá kell tennünk, hogy mind a szövegközi fekete-fehér, mind a néhány, kötetvégi színes illusztráció aláírása feltűnően hibás, földrajzi jelölései bántóan következtelenek. Mivel az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége az egyik kiadó, nem mehetünk el megjegyzés nélkül mellett sem, hogy a képek minősége is rossz. Többnyire sokszor közölt illusztrációk és kifényképezett fotók, a színes fényképek színe pedig szegélynivalóan silány. Az elsősorban a külföldi magyaroknak készült könyv külső megjelenése, akár az egész sorozaté, szegényes.

K. L.

Báránd története és néprajza.

Szerkesztette Balassa Iván. Báránd, 1985. 644 l.

A település első írásos említésének hétszáz éves évfordulóját a bárándi Új Élet Mgtsz. falumonográfia kiadásával ünnepelte. A nem csekély anyagi áldozatot vállaló lokálpatriotizmust dicséri, hogy avatott szakemberre bízták a kötet szerkesztését, aki maga is a falu szülötte. Ennek köszönhető, hogy az utóbbi időben annyira divatos helytörténeti kiadványként a szaktudomány eredményeit is gyarapító monografikus tanulmánykötetet vehetünk kézbe, melynek nagyobb részét néprajzi feldolgozások alkotják.

A tanulmánykötet három nagyobb egységre tagolódik: a településtörténeti vizsgálatok 1944 előtti és utáni sora közé ékelődik a falu néprajzát bemutató terjedelmes fejezet. A néprajzi feldolgozásokat *Balassa Iván* Báránd földrajzi neveinek ismertetésével indítja, amihez szorosan kapcsolódik *Balassa M. Ivánnak* a településről és építkezéséről nyújtott áttekintése. A két évszázadot átfogó vizsgálat nyomon követi a falu nagyarányú megnövekedését, a településszerkezet halmazosodásának folyamatát. Az építőanyag elemzése a Nagykunság felé mutató kapcsolatokról vall, mint ahogyan a tetőszerkezet terminológiai anyaga is. A lakóházak tüzelőberendezése a közép-magyar háztípus jellegzetes példája.

Báránd társadalmának jellemző vonásait *Szabó László* vette vizsgálat alá a falu külső kapcsolatai, a vagyoni rétegződés, a család- és a munkaszervezet történeti alakulásának szem előtt tartásával. Megállapítása szerint a falu társadalmá alföldi viszonylatban a kevéssé tagoltak közé tartozik a település általános szegénysége miatt, noha a gazda és a szolga réteg között itt is feszült ellentét. Az agrártermelés 1700–1945 közötti alakulását impozáns levéltári anyag feltárására építve tárja elénk *Varga Gyula*. Külön is említést érdemel a vagyoni helyzet 18. századi változását 14 időmetszetben családokként bemutató táblázat összeállítása, mely szemléletes keresztmetszetet nyújt a korabeli társadalomról. A gazdálkodás két fő ágának: a növénytermesztésnek és az állattenyésztésnek fontosabb jellemzőit a földművelés technikai színvonalának értékelése egészíti ki, mely az alföldi agrárkultúra jellemzőit viseli magán.

A hagyományos táplálkozási kultúráról, az ételkészítésről, a hétköznapi és ünnepi étkezés formáiról *Bődi Erzsébet* ad vázlatos képet. *V. Szathmári Ibolya* a település életében fontosabb szerepet játszó kismesterségek: kőművesek, ácsok, kovácsok, kerékvártók, asztalosok stb. tevékenységét, a mesterségek történeti emlékeit tárta fel. Vízgálata kiterjed a háziipar fontosabb területére, a kosárfonás, kézimunka máig megőrződött formáira. A viselet korán polgárosult jellegzetességeit és időbeli változásait is számba veszi; majd a figyelmet keltő faragott fejfák népművészeti vonatkozásait rendszerezi. A bárándi közlekedés és árucseré néprajzát *Dankó Imre* foglalta össze. Részletes képet ad a közlekedés és teherhordás eszközeinek időbeli változásairól, az egyes teherszállító alkalmatosságok társadalmi kötődésű arányairól, a piac és a vásár nagy hagyománnyal rendelkező formáiról.

A település folklórányagát is több tanulmány tárgyalja. *Barna Gábor* Báránd népköltészetéből a szólások, közmondások, találós kérdések összegyűjtése mellett foglalkozik a szokások költészetével, a sírfeliratokkal, imákkal, csúfolókkal, mondókákkal. Az emberi élet fordulóit *Bartha Elek* tömör tanulmánya mutatja be. A kalendáris szokásokat, dramatikus játékokat, amelyeknek gazdag hagyománya volt ismeretes Bárádon a múlt század végén, századunk elején, *Ujváry Zoltán* veszi számba. A település zenei hagyományait *Bencze Lászlóné* gyűjtötte össze. Az éneklési alkalmak, a dalnulás módja, a dalanyag zenei jellemzése, az éneklésmód, a dalok élete, a használatos hangszerek, a zenélési alkalmak és tánc-hagyományok alapján arra a következtetésre jutott, hogy Báránd népzenei és tánc-hagyománya az Alföld folklórájának szerves része.

A kötet használhatóságát számottevően növeli a részletes szakmutató és névmutató, ami *Regdonné Bagi Mária* munkája.

Selmeczi Kovács Attila

Beck Zoltán: Adatok Biharugra, Körösnagyharsány és Zsadány népi hitvilágához.

Megyei Művelődési Központ, (Békéscsaba), 1985. 104 l. (Békési Élet. Néprajzi különszám. Békési Műhely)

A címben említett három község a mai Békés megye keleti, eredetileg Bihar megye nyugati sávjában fekszik. Vasúttól, főútvonaltól távol helyezkednek el. Városi központjaikat, Nagyváradot és Nagyszalontát Trianonnal veszítették el. Ezek a körülmények a mai Magyarország egyik legelzártabb, erősen fogyó népességű vidékévé tették a három falut és környezetét. A békéscsabai múzeum a néprajzilag kevésbé ismert vidékre az 1970-es években több alkalommal diákok részvételével szervezett néprajzi gyűjtőutakat. Az eredményekből ad ízelítőt a vállalkozások vezetője, Beck Zoltán. A mindössze háromszáz példányban sokszorosított kiadvány a következő csoportosításban közli a lejegyzett hiedelmeket: betegségek és gyógyításuk; szerelmi varázslás; az idő a gazda: időjárás, jóslás – termésjóslás – állatok megrontása, gyógyítása – természetfeletti lények – ördög – mit-mit madár (lidércmadár) – szellemek, rossz lelkek – vízibornyú; jóslás, léleklátás; boszorkányok. A kötetet Fabulya László dolgozta zárja: Temetkezési szokások Zsadányban.

K. L.

Bihari Anna—Pócs Éva: Képes magyar néprajz.
Corvina Kiadó, Budapest, 1985. 205 l.

A szerzőpáros a magyar népi kultúra iránt meg-megélénkülő érdeklődést kívánta kielégíteni reprezentatív kiállítású tudományos ismeretterjesztő mű megírásával. Az összefoglalás a népi műveltség szinte minden fontosabb területét érinti, tengelyében azonban a lakóhely és a szokások állanak. Alaptétele az emberek hasonlósága és különbözősége, ez a szempont visszatérően jelen van a könyv lapjain. Először az emberi élet nagy fordulóit mutatja be. Ezután kerít sort az emberek környezetének az ismertetésére a tájtól, a természeti feltételektől indulva a településformákon át a lakóházig. A megszokott környezetben jelennek meg olykor idegen, nem odavaló emberek, illetőleg maguk a parasztek is időnként különböző okokból elhagyják lakhelyüket. Az idő múlását a terjedelmes és részletes „parasztkalendárium” érzékelteti. Ehhez kapcsolódnak a viselkedési, gondolkodási szokásokat bemutató, majd a világszemléletről számot adó rövidebb fejezetek. Végül rövid rész tájékoztat a prózai népköltészetéről. A kötetet irodalomjegyzék és szó-, valamint tárgymutató zárja. A díszes kiállítás legfontosabb eleme a nagyszámú illusztráció. Egy része rajz s többnyire néprajzi szakirodalomból ismert illusztráció másolata. A másik rész, a fényképanyag külön elismerő említést érdemel, mert túlnyomólag ebben a kötetben került először nyilvánosságra. A kötet szakított azzal a helytelen, bár szakmai okból nem mindig kikerülhető gyakorlattal, hogy a néprajzi munkák ismételten azonos illusztrációkat közölnek. A budapesti Néprajzi Múzeum fotótárából válogatva, gazdag és pompás fényképsorozatot ad közre.

K. L.

Bodrogekői és hegyközi néphagyományok.

Válogatás zempléni honismereti szakkörök gyűjtéséből. Összeállította: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1985. 216 l.

Az eredményes diák honismereti munka szép példája ez a tartalmas kötet. Alcíme pontos megjelölése a szűkebb tájegységnek, valaha valóban Zemplén vármegyében feküdtek azok a helységek, melyeknek honismereti tevékenységébe a gyűjtemény betekintést nyújt: a zemplénagárdi általános iskola irodalmi önképzőköre, a karcsai általános iskola Erdélyi János Honismereti Köre, a sátoraljaújhelyi járási-városi művelődési központ Kazinczy Köre, a sárospataki művelődési ház Erdélyi János Néprajzi Szakköre, a sárospataki Rákóczi Gimnázium Néprajzi Szakköre, a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola Honismereti Szakköre. A bemutatott anyag viszont két tájegység, a Bodrogekő és az abaúji Hegyköz között oszlik meg. Változatos a tematika: betyártörténetek, hiedelmek, találós kérdések, szokásleírások, viselet-, település-, kendermunka-vizsgálatok, történeti hagyomány, népi gyógyászat és más területek. A színvonal nem egyenletes, hiszen az általános iskolás és a főiskolás diák nem mérhető azonos szaktudás mércéjével, de a közzétett anyag értékes és méltán folytatója a vidék kulturális központja, Sárospatak diáksága néprajzi gyűjtőhagyományainak.

K. L.

Cultural Changes.

The first Finnish–Hungarian symposium on ethnology, August 13–18, 1984. Ed.: Ildikó Lehtinen. *Ethnos*, Helsinki, 1985. 291 l. (ETHNOS-toimite 6.)

Az első finn–magyar néprajzi szimpóziummal új fóruma nyílt a két ország több mint száz esztendőre visszanyúló, igen nagy múltú néprajztudományi kapcsolatainak. Az első találkozót Turkuban az *Ethnos* finn néprajzi társaság rendezte meg a kulturális változások témakörben. A kötet 16 finn és 15 magyar résztvevő nevét sorolja föl és 23 előadás szövegét közli. Az előadók kétségtelenül tágan értelmezték a megjelölt tematikát, de csupán ketten-hárman voltak, akik annyira eltávolodtak tőle, hogy vitatható lehet tárgyválasztásuk. Elsősorban sokoldalú bemutatkozása volt mindkét félnek ez a szimpózium, amit különösen erősít, hogy mind a magyarok, mind a finnek részéről több néprajzkutató nemzedék képviselői vettek részt rajta. Tagolódott a résztvevők köre munkahely szerint is: egyetemi oktatók, intézeti munkatársak és muzeológusok (fővárosiak és vidékiek egyaránt) tartottak előadásokat. Ezek után nem meglepő, hogy finn és magyar oldalon egyaránt elhangzottak a hagyományos felfogáshoz és az újabb európai néprajzi törekvésekhez sorolható előadások. Meg kell azonban mondani, hogy a finnek részéről több érzékenységet lehetett tapasztalni az antropológia irányában, amit témaválasztásukban a városi jelenségek és a jelenben is eleven tények nagyobb súlya mutatott, míg a magyarok többsége a falut választotta terepéül, a falusi hagyományok elmúlását vizsgálta. Az *Ethnos* által kiadott kötetet Nils Stora, a turkui svéd egyetem (Åbo Akademi) néprajzprofesszora írásával az 1985-ben nyugdíjba ment turkui finn néprajzprofesszornak, az észt Ilmar Talvének ajánlották, aki a szimpózium elnöke volt.

K. L.

Csáky Károly: Honti barangolások.

Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava, 1985. 228 l.

Csáky Károly Ipolyságon lakó, Ipolybalogon tanító magyar irodalom tanár hosszabb ideig írta ennek a kötetnek a fejezeteit, majd összegyűjtve a látszólag különálló írásokat, olyan egységes, értékes könyvet alkotott belőlük, amilyenre minden történeti múltú vidékről szükség volna. A legigazibb értelemben honismereti munkát hozott létre. Tematikailag lehetetlen egyetlen szaktudományhoz sorolni ezt a könyvet, hiszen a helytörténet, a néprajz, az irodalomtörténet, a legtágabb körű művelődéstörténet egyaránt helyet kapott benne.

A terjedelmes, a mű mintegy negyedét kitevő bevezető fejezet adja meg az alaphangot. Címe „Selmechányától a Dunáig”. Képzeltbeli utazásra viszi az olvasót a hajdan nagy hírű és gazdag szabad királyi bányavárostól, a történeti megye egyik legészakibb pontjától a legdélibbig, Nagymarosig. Alig kerül el falut vagy várost, hiszen a mai határ mindkét oldalán bőven akad nevezetessége a honti településnek. S jóllehet ezek egyike-másika önmagában jelentéktelen volna, így együtt, láncot alkotva eleven és fontos hagyománnyá kovácsolódnak.

A további, rövidebb fejezetek kronologikus rendben következnek egymás után, de a fentebb jelzett szakági és tematikus sokféleség szerencsésen ötvöződik bennük egyetlen történeti folyamattá, a kisebb-nagyobb átfedések inkább jótékony ismétlésekként tűnnek föl, nem zavarják az olvasót. A részletes helyismereti-honismereti ismerkedés Honttal a török kor elején kezdődik. Tudott, hogy a hódoltság éke a XVI. század közepén veszedelmesen fölnyúlt Felső-Magyarországra épp ezen a tájon, majd a tizenötéves háború idején sikerült visszaszorítani a félhold uralmát. Hont azonban így is megsínylette a hódoltatást. A harcoknak a nemzeti történelemben bekerült, halhatatlanná lett emléke Drégely ostroma és Szondi György hősi halála. A hódoltatással, Tinódi Sebestyénnek a honti harcokkal foglalkozó históriás énekeivel és a kései Szondi-kultusszal külön fejezetekben foglalkozik a szerző.

A magyar néprajztudomány története három nagy jelesét is Hont adta. Még azoknak is meglepő azonban, akik járatosak e tárgyban, hogy az első, mai értelemben vett néprajzi leírás szerzője, Szeder Fábián, a palócok ismertetője, és Csaplovics János, aki az első „etnográfiai értekezést” írta (1819, 1822), 1784-ben, illetve 1780-ban született Csábon, illetőleg Felsőpribélen, mindössze egymástól 4–5 km-re. Amikor mindkettőjük írását olvashatta a nagyközönség, akkortájt, 1823-ban látta meg a napvilágot szülőhelyüktől mintegy 20 km-re légvonalban, Ipolykeszin, Ipolyi Arnold, a *Magyar mythológia* szerzője. Szederről és Ipolyiról egy-egy fejezetben emlékezik meg Csáky Károly. Náluknál jóval ismeretlenebb a megye múlt századi történetírója, a történeti kultuszok és a művelődési élet ápolója, élesztője, egy hajdani alispán, Pongrácz Lajos. Vele, valamint részben az ő útmutatása és munkája nyomán szerveződött Honti Kaszinó és a sajnálatosan elenyészett Honti Múzeum történetével is külön írárok segítségével ismerkedhetünk meg.

A három utolsó fejezet Petőfi Sándor honti útjairól és tartózkodásáról, Bartók Béla és Györfy István 1910. évi gyűjtőútjáról (Bartók további szlovák kapcsolatairól) valamint Móricz Zsigmondnak a két háború között ipolysági felolvasásáról szól.

A kötetet magyar–szlovák helységnév-lista és irodalomjegyzék zárja. Az utóbbit böngészve a szakembernek azonnal föltűnhet, hogy mennyire szegényes, legalább is más jeles, nagy múltú tájakhoz viszonyítva, Hont helyismereti-helytörténeti irodalma. Ez a tény még inkább hangsúlyozza Csáky Károly könyvének fontosságát. Írásai adatait részben régi, de túlnyomórészt alig hozzáférhető munkákból merítette, más részüket viszont a helyszínen kutatta föl sajtóból, sajtóanyagból, archív iratokból.

Kósa László

Cselényi Józsefné: „Óvár, fényes vár. . .”

Moson–Magyaróvári gyermekjátékok. Hazafias Népfront Városi Bizottsága, Mosonmagyaróvár, 1985. 107 l. (Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 3.)

Saját közlése szerint az 1950-es évek elejétől a gyűjtő egyéni élményanyagából rögzítette a kötet tartalmának mintegy kétharmadát, azaz kisgyermekként maga is részese volt a leírt játékoknak. Maguk a játékok tizenegy tematikus csoportba sorolva kerültek a kiadványba. Jórésztük általánosan ismert vagy széles körben elterjedt játék többé-

kevésbé módosult helyi változata. Értéküket az adja, hogy városi gyermekek játékin-csét képviselik, méghozzá olyan nyugat-magyarországi térségből, ahonnan a néprajzi irodalom kevés adatot ismer. További különlegessége a kötetnek, hogy az egykori német törzslakosságú Moson és a magyar Magyaróvár gyermekjátékait együtt tartalmazza, miként arra a címadás utal. A leírásokat dallamok kísérik. A szerző rövid, sajnos nem érdemi összehasonlítást végez a magyar és a német anyag között. A gyűjtemény végén a német szövegek magyar fordítása és szómagyarázat is található.

K. L.

Dorogi Márton: Püspökladányi ácsmunkák, díszítések, cirádák.

Dám László előszavával. Püspökladány, 1985. 64 l.

A címben megjelölt tárgyak viszonylag ritkán képezik önálló magyar művek tartalmát. Részletezve: kapuk, kerítések, házoromzatok, tornácok, verécek (a nyitott tornác udvarra nyíló félajtaja), bútorok és egyéb tárgyak (pl. citerák) elsősorban fűrészelt, ritkábban faragott díszeit gyűjtötte össze a szerző. A kiadvány nagyobb albumalakú, reprezentatív kivitelű, túlnyomólag fényképek és rajzvázlatok közlése. Az illusztrációkat rövid magyarázatok kísérik. Többségben falusi iparosok, kisebb részben tevékeny fűrő-faragó parasztemberek munkáiról van szó, egy olyan vidékről, melynek viszonylag kevésé ismerjük népi díszítőművészetét, s ennek következtében népművészetéről sem a szakirodalom, sem érdeklődő közvélemény nem tartja számon. Ez a vélekedés a kötetrel ugyan nem sokat változik, de az olvasó és szemlélő megismerkedhet a falusi művészkedés, díszítési igény és hajlam olyan területével, melyre eddig kevésé figyelt föl. A kiadvány posztumusz jelent meg. Dám László írt hozzá rövid tájékoztató, a díszítmények funkcióját és a történeti stílusuk hatását bemutató előszót.

K. L.

Együd Árpád: Szántódpuszta és környéke szájhagyománya.

Siótour. Somogy megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala, H. n. 1985. 116 l. (Szántódi Füzetek 12.)

A szerző, aki ennek a könyvnek a megjelenését már nem érthette meg, az elmúlt évtizedekben Somogy megye folklórájának legkiválóbb ismerője és gyűjtője volt. Munkája a szántódpusztai majormúzeumban látható építményegyütteshez és kiállításához kapcsolódik. Az uradalmi cselédség, uradalmi mesteremberek, pusztai alkalmazottak életét, szokásait, szöveges folklóráját mutatja be. Értékét és különlegességét éppen az adja, hogy ezek a rétegek, számarányukkal ellentétben, igen hiányosan szerepelnek kultúrájukkal a magyar néprajzi irodalomban. A kötet jegyzetekkel, magyarázó-elemző irodalommal készült. Tárgyalja az ünnepi szokásokat és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokáshagyományt. Gyermekjátékokat, lírai népdalokat, betyár- és béresdalokat, balladákat, szakrális szövegeket és katonanótákat közöl dallamokkal együtt.

Illusztrációja archív, itt először közölt fényképekből áll. A tartalmat orosz és német nyelvű összefoglaló teszi hozzáférhetővé a magyarul nem tudók számára.

K. L.

Ethnographica et Folkloristica Carpathica 4.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének évkönyve. Szerkesztette Ujváry Zoltán. Debrecen, 1985. 258 l. (Műveltség és hagyomány 22.)

Immár negyedik alkalommal jelentkezik a debreceni néprajzi tanszék idegen nyelvű évkönyvével, mely a közép-európai szaktudományos kapcsolatok gondozására, bővítésére vállalkozik. Ennek megfelelően ez a változatos tartalmú kötet is több külföldi, elsősorban szomszéd-népi etnográfus írását tartalmazza a hazai kutatók tanulmányai között.

Az anyagi kultúra körét képviselő dolgozatok sorát *Dám László* nyitja meg a magyarországi földépitkezés típusainak kartografikus körülhatárolásával, az 1900. évi népszámlálás statisztikai adataira támaszkodva. A különböző technikák közül legnagyobb kiterjedést a vertfal mutatott, amelyet azonban a két világháború között teret hódító vályogépitkezés teljesen háttérbe szorított. A magyar szekér készítésének és használatának történeti szerepét európai összefüggésbe állítva vizsgálja *Paládi-Kovács Artila*. Terminológiai és történeti adatok tanúsága szerint a Kárpát-medencében működő félszáz kocskészítő központ Európa nagy területére hatást gyakorolt, és ebben a magyar szekeresek távolsági fuvarozásai fontos közvetítő szerepet játszottak.

A Zempléni hegység népi méhészkedésének századunk elejéig megőrzött számos archaikus vonását eleveníti fel *Szabadsfalvi József*, kijelölve az erdei méhészkedés történeti szerepét a hegyvidéki paraszti kultúrában. *Viga Gyula* a vajkészítés módjainak és eszközkészletének változatait tekinti át országos méretekben. Szép példákat hoz a vajdíszítő nyomófák mintakincsére, melyek német, lengyel illetve szlovák átvételnek látszanak. A molnárkalács sajátos helyét mutatja ki a magyar népi kultúrában *Bódi Erzsébet* tanulmánya. Az ostyasütővasak díszítőmintáinak változatosságát is érzékelteti, utalva azok népművészeti szempontjaira. *Kotics József* a Bükk hegység területén folyó fakitermelés szókincsében megmutatkozó interetnikus kapcsolatokat elemzi.

Az egyházi ünnepeknek a helyi identitástudatot erősítő hatását bizonyítja egy észak-magyarországi faluban fél éves kutatómunka során tett megfigyelései alapján *Huseby Éva Veronika*. Megállapítása szerint a helyi búcsú, a húsvét, a mindenszentek napja és a karácsony fontos tényező a meglazuló családi, társadalmi összetartozás kötelékének szorosabbra húzására. A parasztszaládok vizsgálatával, a családsszervezet azonos és eltérő jegyeivel foglalkozik *Marta Sigmundová* az egykori Hont megye szlovák és magyar falvainak vizsgálata alapján. Lényeges különbséget nem mutat az összevetés, a gazdasági-szociális meghatározottságú családsszervezet végső soron etnikai sajátosságként jelentkezik. *Ujváry Zoltán* az erotikus és fallikus megnyilvánulások formáit veszi számba a magyar népszokásokban.

A magyar betyárfolklor kialakulásának gazdasági és társadalmi okait, kutatási eredményeit ismerteti *Küllös Imola*. Az elsőként elkészített rendszerezést a betyármondák

szüzsé- és motívumjegyzéke teszi teljessé. *Voigt Vilmos* a műfajhierarchia fogalmának meghatározására és az elméleti összefüggések megvilágítására tesz kísérletet. A magyarországi búcsújáróhelyeket mint a nemzetiségi kulturális egymásrahatás színhelyeit, körzethatárait és a búcsújárás módját mutatja be *Barna Gábor*. Nyugat-Magyarországon az elmúlt évszázadban teret hódító népies üvegeképeket rendszerezi *Pintér István*. A tekerőlant magyarországi elterjedésével, terminológiai kérdéseivel és használatmódjával *Hankóczi Gyula* foglalkozik. A vallás és a környezet kölcsönhatásának kérdéseit foglalja össze *Bartha Elek*, utalva a néprajz mellett a művészettörténeti és egyháztörténeti tanulságokra.

A tanulmánykötet egy erdélyi magyar etnográfus tudományos portréjával zárul. *Gunda Béla* ismerteti *Kós Károly* néprajzi tevékenységét, sokrétű munkásságának tudományos és közművelődési jelentőségét, melyet a következő szavakkal foglal össze: „Kós Károly új területeket feltáró kutatási eredményei olyan szimbólumrendszernek tekinthetők, amely magyarságuk lényegének egyik kifejezője.”

Selmeczi Kovács Attila

Folklor és tradíció. A hagyományos műveltség továbbélése.

Az I. magyar–jugoszláv folklor konferencia előadásai (Budapest, 1983. november 1–3.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, I. kötet. Szerkesztette: Kiss Mária. 1984. 478 l. – II. kötet. Szerkesztette: Niedermüller Péter. 1985. 79 l.

Különös gondban vannak a szervezők, ha a feladat olyan típusú, mint az első magyar–jugoszláv folklor konferencia megrendezése. Személyes és egyes intézmények közötti tudományos kapcsolatok eddig is voltak a két ország viszonylatában, összevont találkozó azonban nem. Bonyolítja a helyzetet ebben az esetben a jugoszláv föderációs berendezkedés is, amely szövetségi államonként eltérő tudományos szerveződések jelent. Érthető, ha sajnálatos is, hogy egy kisebb vagy nagyobb problémakör helyett szinte tetszés szerint bővíthető általános tematikával hirdették meg a konferenciát: „*A hagyományos műveltség továbbélése*”. Igaz e cím közvetlen értelmezését sem zárták ki, de mint a folklorisztika egyik legizgalmasabb, a jövő szempontjából létfontosságú ügyét csupán néhány előadás dolgozta föl (Jacóski Vojislav, Voigt Vilmos, Fabijanić Radmilla, M. Kozár Mária, Lammel Annamária, Hoppál Mihály, Fejős Zoltán, Tátrai Zsuzsanna, Niedermüller Péter). A résztvevők többsége ismerkedési alkalomnak tekintette az összejövetelt. Nyilvánvalóan nem személyes ismerkedésnek, hanem egymás kutatási témái és módszerei megismerésének. Ezért a napvilágot látott előadások mind tárgyukat, mind módszerüket tekintve olyan heterogén képet mutatnak, hogy általános – tehát nem darabonkénti – bemutatásukat is csak nagyon vázlatos keretben lehet elvégezni. Az első kötet szerkesztője megpróbált négy külön egységet kialakítani a dolgozatokból: I. Folklor és történelem; II. Folklor és irodalom; III. A tárgyi világ folklorja; IV. Etnikus tradíciók. Nem a szerkesztőn múltott, hogy ezeken a csoportokon belül változatlanul tarka maradt a kép. Voltak, akik teljes joggal komparatistikai témákkal jelentkeztek a magyar–délszláv összehasonlító néprajz széles köréből (Erdélyi Zsuzsanna, Kríza Ildikó, Nagy Ilona, Dankó Imre, Jung Károly, Bodor Anikó).

Voltak, akik szintén vitathatatlan szándékkal jugoszláviai magyar (Penavin Olga, Banó István, Cernelić Milana, Tripolszky Géza, Katona Imre), megint mások magyarországi délszláv (M. Kozár Mária, Horváth Sándor, Grin Igor) témát választottak. Felsorolásunk nem teljes, mert nem mind említettük azokat, akik valóban a magyar–jugoszláv kapcsolatokon teljesen kívül álló eredményekkel szerepeltek. (Lényegében a címet szűkebben értelmezők nagy része közülük sorolható.) Néhány nem néprajzi előadás is elhangzott, amely azonban nem nélkülözte a folklorisztikai vonatkozásokat (pl. R. Várkonyi Ágnes, Fried István).

A tematikai sokszínűség és heterogenitás ellenére a kétkötetes tanulmánygyűjtemény tanulságos olvasmány. Nemcsak új eredményeket, hanem szöveggözléseket is tartalmaz, számos írás pedig továbbgondolandó kérdéseket vet föl. A konferenciát az MTA Néprajzi Kutató Csoportja és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklor Tanszéke kezdeményezte. Megrendezésére a Magyar Tudományos Akadémia és a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia együttműködésével került sor.

Kósa László

Gaál, Károly: Kire marad a kisködmön?

Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához. Wer erbt das Jankerl? Über die Kommunikationskultur der Gutshofknechte im Burgenland. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Direktion der Museen des Komitats Vas, Szombathely, 1985. 416 l.

A magyar néprajz elhanyagolta az uradalmi cselédség mint önálló társadalmi réteg kultúrájának vizsgálatát. Ezt a jól ismert tényt Gaál Károly nyomatékosan említi könyvében. Hozzáteszi, hogy ha számba is vettek a cselédektől kulturális javakat, elemeket, azokat nem választották el a parasztitól. Igaza van, de csak részben, mert a magyar néprajz ugyan parasztcentrikus volt, voltaképp még ma is az, de parasztságon az egész agrárnépességet érti, pontosabban az agrárnépesség kétkézi munkából élő legkülönbözőbb csoportjait, köztük az uradalmi cselédséget is. Folkloralkotások, népművészeti tárgyak, viseleti darabok nagy számmal származnak a cselédségtől, de ezek rétegszociális jellegére valóban alig-alig mutattak rá. Kiderítendő volna, vajon azért, mert efféle kérdések nem foglalkoztatták a kutatást, vagy azért, mert ilyen különbségek lényegében nem is léteztek. Az bizonyosan mulasztás volt, hogy a nagylétszámú uradalmi cselédség (Gaál béreseknak nevezi őket) életmódját, anyagi kultúráját, társadalmi és egyéb intézményeit teljesen elhanyagolták a néprajzi vizsgálatok.

Gaál Károly az utolsó pillanatokban pótolta valamit a hiányból. Magyarországon 1945-ben egycsapásra megszűnt a cselédelet, az ausztriai Burgenlandban azonban még egy ideig megmaradt. A komenciót 1958-ban törölték el a burgenlandi uradalmakban, majd a 60-as években a végleg modernizálódott mezőgazdaságban maga a cselédség is fölbomlott, megszűnt. Gaál a 60–70-es években az egykori Vas megyei Rohonc közelében és Mosonban talált olyan idős emberekből álló, majorokban élő cselédközösségeket, illetőleg magányos családokat, embereket, akiket mint néprajzkutató (az ő szavával „szociáletnológus”) megfigyelhetett és kikérdezhetett. (Kiegészítőleg

vizsgálatot kezdett a Hetés két községében is, amit ő Muravidéknek nevezett.)

A két világháború közötti szociográfiai irodalom az uradalmi cselédséget teljes társadalmi kiszolgáltatottsága miatt „nemzetalatti réteg”-ként emlegette. A burgenlandi uradalmak magyar béreseire kétszeresen igaz ez a megállapítás: egyfelől társadalmi helyzetük miatt, másfelől azért, mert az államhatár-változáskor sokuk állampolgársága nem rendeződött, jónéhányan halálukig megmaradtak a sehová tartozás földjén, így a népszámlálások sem vettek róluk tudomást, a köztudat sem tartotta őket számon a burgenlandi magyarok között.

Gaál Károly huzamosabb időt töltött a két majorban és többször visszatért a cselédek, béresek körébe. Nap nap után velük töltötte az estét, figyelte társaséletüket. Magnetofonnal rögzítette beszélgetéseiket, majd kikérdezte tőlük folklórismereteiket és életük történetét. Elsősorban kommunikációs kultúrájuk, illetőleg annak tartalma érdekelt Gaált. A kötet nagyobb része 218 ilyen módon rögzített szöveget tartalmaz. Található köztük számos hiedelemtörténet, anekdota, trufa, hosszabb-rövidebb mese, eredetmonda, „igaz történet”, egyszerű hiedelemközlés, nagyon sok, műfaji kategóriába nem sorolható szöveg, továbbá különböző jellegű töredék.

Gaál a szövegek közreadása előtt ismerteti tíz adatközlőjének életrajzát és jellemző személyiségét, elemzi közösségi szerepüket, társadalmi kapcsolatrendszerüket. Az életrajzokat megelőző fejezetek pedig az uradalmi cselédség életviszonyainak ismertetésével foglalkoznak.

Annak, hogy a recenzens a fejezetek sorrendjét visszafelé ismertette, az az oka, hogy – noha a könyvbeli sorrend a logikus tudományos tárgyalás kívánalma szerint alakult – a szövegeket ítéli legértékesebbnek. Ez azonban nem jelenti, hogy az elemző fejezetek ne tartalmaznának fontos megállapításokat. Csak egyet említünk a több közül: Gaál Károly igen érzékenyen követte a nyelvhasználat és a nyelvváltás folyamatait. Anyaga kitűnő nyelvészeti megfigyelőről tanúskodik. Közvéleményünk hajlamos arról elfeledkezni, hogy a Trianonban elcsatolt országrészek közül Ausztriában számolódott föl legnagyobb arányban a magyar nyelv. Gyors tekintélyvesztése, cselédnyelvé válása, majd eltűnése szemléletes példákon tanulmányozható a kötetben. Itt kell azt is megjegyeznünk, hogy a könyvben következetlen az egykori magyar megyékben fekvő helységnevek használata. Sokszor német, sokszor kettős, ritkán csak magyar, holott magyar szövegben a magyar helynevek használata a helyes eljárás, és a kötet végén egy névjegyzéknek kellett volna a régi és a mai hivatalos neveket megfeleltetni egymásnak.

A szerző többször hangsúlyozza, hogy kötetét kutatási előzetesnek szánja, a jövőben szándékozik teljes anyagát földolgozni. Számos kérdést valóban nyitva is hagy. Ezek közül kétségtelenül a legérdekesebb annak az említett tételnek a bizonyítása, hogy a béresek a parasztoktól kulturálisan valóban olyan határozottan elkülönülő agrárcsoport-e, mint Gaál véli. A közreadott szövegek ennek ellenkezőjét sejtetik. A gyűjtés időszakában ugyanezt az anyagot a Dunántúl szinte minden pontján hasonló intenzitással és elevevénnyel rögzíteni lehetett volna paraszti közösségekben is. Hasonlót mondhatunk a béresek kommunikációs szokásairól, noha valószínű, hogy a nyelvi elzártág archaikusabb vonásokat inkább fönntartott köztük, mint a nyíltabb parasztfalvakban. Ami leginkább specifikusnak látszik, az az életkörülmények rendszere és a lakáskultúra. Ennek eredetéről (törvények, rendelkezések, uradalmi döntések, törekvések) jó képet nyújt a szerző.

A kötet kétnyelvű. A szövegközlések csak magyarul olvashatók benne, minden más (bevezető, a szerző önéletrajza, elemző fejezetek, tartalom- és szövegmutató) németül is.

Kósa László

Gömör néprajza.

Szerkesztette Ujváry Zoltán. Debrecen, 1985. 217 l. (Gömör néprajza 1.)

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke és a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai 1979 óta végeznek tervszerű kutatómunkát a történeti Gömör megye területén. Az időközben tudományos kutatási pályázatot is elnyert regionális kutatómunka tematikai sokrétűségével a táj magyar népi kultúráját a maga teljességében kívánja feltárni. A szaktudomány számára példaadó intézményi együttműködés és kollektív kutatómunka eredményeként valósult meg a Gömöri Múzeum Putnokon, mely intézmény ennek a kevésbé ismert tájegységnek tárgyi világát, életmódját hivatott dokumentálni, s egyben a gömöri kutatások bázisaként szolgál. Mivel a történeti Gömör megye nagyobb része a határon túlra esik, a tanszék a Csemadokkal és a szlovákiai magyar néprajzkutatókkal kiépített szakmai kapcsolata révén közös kutatótáborok szervezésével biztosította a gyűjtőmunka végzését. A közel egy évtizede folyó rendszeres terepkutatásnak első eredményét adja közre ez a gyűjteményes kötet, amelyet azóta számos tematikus kismonográfia követett, új sorozattal gyarapítva a tanszéki könyvkiadást.

A jelen kötetben szereplő tíz tanulmány sorát *Ujváry Zoltán* a gömöri népelet kutatásának történetéről nyújtott áttekintésével indítja, melyben részletesen ismerteti az újabb kutatások módját és koncepcióját. A táj megismeréséhez járul hozzá *Csorba Csaba* A történeti Gömör című település- és népességtörténeti vázlatával, melyben kijelöli a legfontosabb kutatási feladatokat is. A néprajzi tájvizsgálatokban meglehetősen ritkán szereplő fontos témát, a népi növényismeretet dolgozta fel *Zsupos Zoltán* a Medvesaljáról. A tápláléklul szolgáló növények bemutatása mellett a gyógyításra, takarmányozásra és tárgyak készítésére alkalmazott vegetációról is képet kapunk. Tanulságos az aktív növényismeret passzív válásának folyamatát végigkövető áttekintés. *Bódi Erzsébet* a medvesaljai falvak népi táplálkozásának rendszerezése során nagy figyelmet fordított a különböző kulturális viszonyok és a társadalmi rétegződés hatására, a családi és közösségi élet minőségi különbözőségére.

A Medvesalja építkezés- és lakáskultúrájának tömör összefoglalását *Dám László* és *D. Rácz Magdolna* adja közre, megállapítva, hogy a hagyományos elemek szinte máig megőrződtek, melyek a palóc lakáskultúra jellemzőit hordozzák. *Magyari Márta* a baromfitartás évszázadokon át változatlan módjait mutatja be az ültetés és keltetés eljárásainak ismertetésével. A medvesaljai községek gazdasági jellegű, falun kívüli kapcsolatrendszerét, elsődlegesen az árucserre rendkívül változatos módjait mutatja be *Nagy Molnár Miklós*. Ugyancsak ezen falvak temetkezési szokásairól nyújt részletes képet *Bartha Elek*, megállapítva, hogy a vallásos elemek szokatlanul domináns szerepet játszanak a Medvesalja halottkultuszában. *Barna Gábor* A Básti-hegyekben meghúzódó

kápolnák búcsújáró helyként való szerepét vizsgálja, gazdag imádságos anyag közreadásával.

Kevésbé vizsgált témát választott *Boross Zoltán* a medvesaljai csempészésről szóló cikkében, melyet a két világháború közötti időben a trianoni lezárt határ mentén elsősorban a jó hasznot hozó lábasjósággal és számos használati cikkel folytattak.

A Gömör-kutatásban aktívan részt vállaló, váratlanul elhunyt *Orosz Ildikó* búcsúztatásával zárul a kötet.

A kiadvány nemzetközi hasznosítását szolgálja a részletes szlovák és német nyelvű összefoglalás.

Selmeczi Kovács Attila

Ház és ember

Szerkesztette: Kecskés Péter. Szentendre, 1985. 201 l. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 3.)

A népi építészeti kutatás nesztora emlékének adózik a Szabadtéri Néprajzi Múzeum jelen évkönyvével, mellyel *Vargha Lászlót* 80. születésnapja alkalmából szándékozott köszönteni. Az egész szaktudományt sújtó veszteség a kötet szerkesztésében kényszerű változtatást diktál: megemlékezés került a tanulmányok sora elé. A meghatározó jelentőségű munkásság áttekintését *Filep Antal* végezte el. A több évtizedes személyes ismeretség kapcsán nyújtott megemlékezés tanulságos képet rajzol arról, hogy miként vált a műszaki képzettségű szakember Györffy István és Viski Károly hatására a néprajztudomány, a népi műemlékvédelem és a szabadtéri múzeumépítés elhivatott tudósává. Ezt a tablót egészíti ki *Simányi Frigyes* a pedagógus és oktató Vargha Lászlóról, amikor a tanítványi tapasztalat alapján világítja meg, hogy a Műszaki Egyetemen csupán fakultatív keretek között tartott előadásaival miként teremtett valóságos iskolát.

Vargha László közel fél évszázados gyűjtőmunkájának eredményeként felhalmozódott anyag – melynek feldolgozásához sohasem kapott megfelelő mértékű támogatást – önálló építészeti archívumként került a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményei közé. A sok ezer rajzból, fényképfelvételből, feljegyzésből álló hagyaték számbavételét *Kecskés Péter* ismerteti. A megemlékezést Vargha László munkásságának bibliográfiája zárja le.

A kötet nagyobb részét alkotó tanulmányok élén Vargha László eddig publikálatlan írásai szerepelnek. Egy nagykunsági tanya kutatástörténetének ismertetése révén megismerkedhetünk az 1930-as évek közepének falukutató mozgalmával, a Táj- és Népkutató Központ megalakulásával és rövid életű tevékenységével, valamint Györffy István szerepével, akinek korai halála miatt megvalósíthatatlan maradt a karcagi tanya egy egész gazdasági évének rögzítése. A Györffy Istvánról adott megemlékezés középpontjában a népi kollégium megvalósulásáig vezető út megrajzolása áll. A komplex műemlékvédelmi szemléletről, a műszaki és a néprajzi látásmód egységéről tanúskodik Jósavő község hagyományos faluképének megőrzését és célszerű hasznosítását nyújtó felmérésének, illetve tervjavaslatának közreadott dokumentációja. Ugyancsak értékes tudománytörténeti anyagot közöl az 1938–1940 közötti mezőgazdasági kiállítások parasztházairól készített leírásának összesítése.

A Vargha László munkásságához kötődő tanulmányok sorát *Mendele Ferencnek* a közép-dunántúli Örvényes építőanyag- és építőszerkezeti vizsgálata indítja. A sorosudvaros-csűrös telekelrendezést mutató település lakóházainak, gazdasági épületeinek alaprajzi és szerkezeti elemzése a hagyományos építkezésmód közel két évszázados történeti alakulását követi nyomon. *Simányi Frigyes* a fertőszéplaki falumúzeum megvalósításának tanulmánytervét adja közre. A Vargha László javaslata alapján realizálódott „in situ” falumúzeum 1982-ben nyílt meg a nagyközönség számára.

A magyarországi lakóházak deszkaoromzatainak díszítésmódját, motívumainak táji megoszlását és szerkezeti változásait veszi számba *Gilyén Nándor* gazdagon illusztrált tanulmánya. *Kecskés Péter* egy letenyei boronafalás présház felmérési és áttelepítési dokumentációját közli.

A szabadtéri múzeumi tevékenység fontos területét jelentő népi bútorok történeti kutatásához figyelmet érdemlő új módszertani vizsgálattal járul hozzá *Csilléry Klára*. A Néprajzi Múzeum bútorgyűjteménye datált darabjainak statisztikai elemzésével támasztja alá a paraszti bútorok készítésében és használatában a történeti-néprajzi módszerrel kimutatott periodizációt: a XVIII. század végétől megmutatkozó kibontakozás, majd a virágkor és a másodvirágzás egymást követő korszakait.

Selmeczi Kovács Attila

Karcsai népmesék.

Gyűjtötte és a bevezetést írta: Nagy Géza. Válogatta és a jegyzeteket írta: Erdész Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 904 l. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX–XXI.)

Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozat a Magyar Népköltési Gyűjtemény utóda, amely 1872 és 1924 között jelent meg. Szerkesztői között volt Arany László és Gyulai Pál, gyűjtői között olyan nevek találunk, mint Kriza János, Orbán Balázs, Vikár Béla. A 14. kötet után, a húszas években elakadt a kiadás, s a sorozatot Ortutay Gyula indította újra 1940-ben. Az első kötet az ő gyűjtésének eredményét tartalmazta. Ez volt a *Fedics Mihály mesél* című munka, amely a magyar népmese kutató iskola egyik legrangosabb teljesítményének számít ma is. Az első években olyan jelentős kötetek láttak napvilágot ebben a sorozatban, mint a Banó István gyűjtötte *Baranyai népmesék*, Dégh Linda híres mesemondójának, Pandur Péternek a meséi, vagy a Kovács Ágnes által gyűjtött *Kalotaszegi népmesék*. Az első négy év lendülete után tíz év szünet következett, s csak 1953-ban jelent meg egy újabb kötet *Mátyusföldi gyermekjátékok* címmel Bakos József gyűjtésében. A kötetet az ötvenes évek kultúrpolitikája bezúzásra ítélte, ma könyvészeti ritkaságnak számít. A sorozat azonban nem szakadt meg újra, sőt azóta, ha nem is rendszeresen, de folyamatosan jelennek meg mese-, kisebb részben mondagyűjtemények. Kiadásuk fontos és jelentős tényező. Ma az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény a magyar folklorisztika központi anyagközlő kiadványa. A XX–XXI. kötetben olvasható tekintélyes mesegyűjteményt a karcsai születésű és ma is ott élő pedagógus, Nagy Géza gyűjtötte. A bodroghközi faluban közel két évtized alatt több mint 700 mesét jegyzett le, s ebből válogatta ki Erdész Sándor a közlésre érde-

mesének tartott 151-et. Legnagyobb része (79) tündérmese, de sok a tréfás és novella-mese, s kisebb számban legenda-, balladás- és állatmeséket találunk. A meseszövegek előtt Karcsa történetéről olvashatunk, a mesék életéről, a mesegyűjtésről és a sorozat immár kialakult „szabályai szerint” a mesemondókról. Ezek közül egyik-másik sors megragadó és megdöbbentő fordulatokkal van tele. A szövegek után Erdész Sándor gondos jegyzetelése következik. A bevezetésnek a mesemondási alkalmakról szóló része külön is figyelmet érdemel. A mese Karcán – írja Nagy Géza – nemcsak szóra-koztatásra, hanem az egyhangú munkák megkönnyítésére is szolgált. A téli fonó és tollfosztó mellett a tavaszi munkákban is helyet kapott. Amikor az uradalmakban a kalászos őszi vetését tisztították, vagy az aratás és cséplés közti szünetben, a kender-tilolás s még sok más elfoglaltság alatt egyaránt mondtak meséket. De mesélni kellett a katonaságnál is, takarodó után a bevonult újoncon volt a sor, hogy mesét mondjon. A cselédeknel és a pásztoroknál szintén élő gyakorlat volt a mesemondás. A gyűjtőnek beszámoltak olyan meséről is, amely öt-hat este tartott, s bár ilyet nem sikerült magnetofon-szalagra felvenni, mégis jelzi, hogy az összegyűjtött hétszáz mese nem néhány kivételes képességű mesemondó tulajdona volt, hanem az egész közösségé. A gyerekek között is tovább élt a mese. A mezei munkák megkezdődésekor csak a legkisebbek és a legöregebbek maradtak otthon, s az idős nagypapa, vagy nagymama úgy tartotta féken a gyerekeket, hogy mesélt nekik. A játék szünetében is került sor arra, hogy változa-tossággént mesét mondjanak. Vagy az iskolában, ha a tanítónak más dolga akadt, egy-egy idősebb gyerek volt a „vigyázó”, aki meséléssel kötötte le a tanulók figyelmét. Ilyen élő és virágzó mesemondási alkalmak ismeretében érthetővé válik, hogy hogyan is gyűjthettek össze a kutatók egyetlen faluban több kötetnyi mesét és mondát. Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezt a gyűjtést az 1960-as években végezte Nagy Géza, s az azóta eltelt időben bekövetkezett változást megvizsgálni igen fontos feladat lenne.

Szemerkenyi Ágnes

Kartal táncélete és táncai.

Táncélet és táncgyűjtés Kartalon (Módszertani előtanulmány). Gyűjtötte és lejegyezte: Hintalan László, Györe Zoltán. Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő–Népművelési Intézet, Budapest, 1985. 95 l.

Kartal (Pest m.) a Galga-mente színes viseletükről nevezetes községei közé tartozik. Maga a tájegység mintegy 50-60 éve áll a néprajzi kutatás figyelmében. Népi kultúrájáról több könyv és számos tanulmány készült. Több községben eredményes néptánc-vizsgálatok is folytak, ez a három részes kiadvány hozzájuk kapcsolódik. Az első rész a táncalkalmakkal és a tánctanulással ismertet meg. Összefoglalja a „jó” és a „rossz” táncosról alkotott helyi vélekedéseket. A szokásleírások szinte kizárólag a faluban lejegyzett és idézetszerűen közölt szövegrészletekből állnak. A második egység tartalmazza a legnevezetesebb táncok szöveges leírását. A harmadik rész mellékletként a táncírással rögzített táncokat, valamint a hangszeres és énekes kottapéldákat foglalja magába. A kötet – szerzői tudatos törekvése szerint – nem földolgozás, csupán adat-

közlés és nem csak tudományos célokat, hanem közművelődési törekvéseket is szolgál. Egyszersmind a kartali táncokról készült mozgófilm segédanyaga.

K. L.

Komárom Megyei Néprajzi Füzetek I.

Szerk.: Körmendi Géza. Kiadja: a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Komárom megyei szervezetének néprajzi szakosztálya. Tatabánya, 1985. 80 l.

A mai Magyarország néprajzilag talán legkevésbé kutatott tája tudományos vizsgálatának a föllendülését ígéri a szerény külsejű kis kötet. Tartalmának nagyobb részét a megye szülötte, a magyar néprajz tudománytörténetének jelentékeny alakja, Bátky Zsigmond emlékének szentelték. Szülőfalujában, Kocson 1984-ben avatták föl emléktábláját. Az előszó után egykori tanítványának, Gunda Bélának emlékező beszédét olvashatjuk a füzetben. Majd Bátky „Néhány vonás Komárom megye településtörténetéhez” című, 1923-ban a „Föld és Ember”-ben megjelent tanulmányának újraközlése következik. Ez az írás ugyan nagyobb részében túlhaladott eredményeket tartalmaz, de újabb, a tárggyal foglalkozó nem készült megjelenése óta. Az érdeklődő megismerkedhet Bátky műveinek válogatott bibliográfiájával és a róla szóló legfontosabb irodalommal is. U. Kövecses-Varga Etelka egy nagyon fontos, de már eltűnt mesterség, a dunai hajómolnárság történeti és néprajzi földolgozását nyújtja. Végül a kiadvány kiadója profiljának megfelelően szakosztályi-néprajzi hírek és a Komárom megyei múzeumok rövid bemutatása kaptak helyet a füzetben.

K. L.

Kós Károly: Mihez kezdünk a természetben?

Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1985. 122 l. (Mindennapi hagyomány)

Ez a munka hasonló címmel 1968-ban látott először napvilágot a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában, azonban magyarországi könyvügyi forgalomban a csekély példányszám miatt csak meglehetősen rövid időre bukkant fel. Nem kimondottan néprajzi művet kap kézbe az olvasó, hanem a legszélesebb közönségnek: gyerekeknek, felnőtteknek egyaránt tanulságos útmutatást, a természet megismerésére és megbecsülésére nevelő pedagógiai kézikönyvet.

A népvándorlás méretű turizmus, a technikai civilizáció ártalmi elől a természetbe való tömeges menekülés, a hobbi-kert mozgalom, a növényvilág kemizálódása miatti rettegés idején rendkívül aktuális és nélkülözhetetlen az ilyen nevelő szándékú, a népi műveltség évezredes tapasztalatait közvetítő, példát és eligazítást nyújtó könyv.

Kós Károly gazdag ismeretanyagát egy tucat fejezetben adta közre a „tápláló” természettől az elemek erejét hasznosító emberi tevékenységig terjedő széles tabló megfestésével. Előljáróban a vadon termő ehető növények sokféleségével: közel száz gyógynövény nevével és hasznosításával ismerkedhetünk meg. A természetben élő em-

ber élelemszerző tevékenységének számos ősi eszközét és eljárás módját veszi számba a következő fejezet. Majd a sok évszázados tapasztalattal rendelkező népi meteorológiát, paraszti időjósásként tárja elénk a szerző.

A közlekedés és teherhordás hagyományos formáinak történeti sorát a kimeríthetetlen emberi leleményességről tanúskodó jeladási módok és eszközök ismertetése követi. A szerző alapos rendszerezését nyújtja a természetes enyhelyektől a vesszőből, sárból, kőből emelt kunyhók, magakészítette kezdetleges épületek sokféle változatának. Széles kultúrtörténeti áttekintésébe bevonja a tűzgyújtás technikájának alakulását, a tűzhelyeket, a sütés-főzés eszköztárát. Szemléletes képet rajzol a szabadban készített ételekről, amivel a máig nélkülözött „természetjárók szakácskönyvének” fontosságára mutat rá. Gyakorlati haszonnal is forgathatók ennek a fejezetnek lapjai, mert a nyersanyag tulajdonságai mellett a szabad tűzön végzett ételkészítés sokféle fortélyával ismerkedhetünk meg.

Az öltöztető természet cím alatt a természetes anyagokból egyszerű megmunkálással előállított ruhadíszek, ékességek sokasága, valamint a varrás, fonás, szövés technikája sorakozik elénk. Ennek a témakörnek egyenes folytatása a mesterkedésről szóló áttekintés, amely a természetből szerzett anyagok kidolgozásáról, használatra alkalmassá tételéről nyújt szintén széles kultúrtörténeti képet. A szerző külön tárgyalja a fa megmunkálását, a kéregmunkákat, a növényvilág felhasználásának sokszínűségét, majd a kövek, ásványok felhasználását, végezetül pedig az agyagművészetet.

A mesterkedő, tárgykészítő ember kezdettől fogva igyekezett tetszetős formát adni termékeinek, használati tárgyainak. A díszítés felmérhetetlenül bőséges formakincséről a néprajzi gyűjteményekben őrzött tárgyak egyértelműen tanúskodnak. A könyv csupán bepillantást tud nyújtani ebbe a különösen színes tárgyi világba, mint ahogyan az elemek hasznosítására szolgáló népi technikai találmányok sajátos készlettárába is. Említést érdemel a másfélszázánál több rajz, mely nemcsak illusztrálja, hanem további ismeretekkel bővíti, teszi teljessé a szerző mondanóját. Kós Károlynak az ősi népi természetismeretről szóló írása így válik a mai olvasó kezében környezetszeretetre nevelő kézikönyvvé.

Selmeczi Kovács Attila

Kósa László: Hagyomány és közösség.

Magyar népi kultúra és társadalom. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984. 142 l.

Ez a kis kötet nem a népi kultúra unalomig ismertetett külsődleges jegyeit veszi számba más megfogalmazásban, hanem a mélyben munkáló egységesítő erőket foglalja össze modellszerűen. Ezzel egyúttal plasztikus képet ad e sajátos műveltség egészének lényegéről.

A Bevezetésben mintegy hangulatot teremtve, a magyar művelődés néhány nagyságának (Révai Miklóstól Kölcsey Ferencen át Nagy Lászlóig) a népi kultúráról vallott nézeteit idézi a szerző. Egyenként véve általában közismert megnyilatkozások ezek, így, együtt olvasva azonban azt is kifejezik, hogy az utóbbi két évszázadban a népi kultúra milyen nagy szerepet játszott nemzeti művelődésünkben. Ez a központi szerep

a nemzeti kultúra kialakulásában és fejlődésében nem csupán a magyar viszonylatra jellemző. Sajátja volt szinte az összes közép-európai népnek.

A könyv következő fejezetében (Ember és táj) a magyar nép természetátalakító munkáját ismerteti Kósa László, jelezve, hogy a honfoglaló magyarság a Kárpát-medencében már bizonyos fokig művelt tájra talált. Az is igaz viszont, hogy a természet jelentékenyebb átalakítására csak a hosszú ideig fennálló, erős központi állam keretein belül kerülhetett sor. A nép természetformáló munkáján kívül sajátos névadással is igyekezett mindig magához hasonítani a tájat, amelyet lakott. Ennek példáit sorakoztatja föl a Történeti-népi tájsemlélet című alfejezet, amelyre a kötet egyik – egyébként logikusan odakerült – utolsó fejezete, A népi kultúra táji tagoltsága című rimel. Belőlük a magyar népi kultúra egyik sajátos vonása bontakozik ki: a többé-kevésbé eltérő jellegű, kisebb-nagyobb néprajzi tájegységek és csoportok mozaikszerűen alakítják ki az egységes népi kultúrát. A folyamat különböző történeti, földrajzi, illetve interetnikus eredőkre megy vissza.

A társadalomnéprajz ugyan viszonylag fiatal ága a magyar néprajztudománynak, de már számos klasszikusnak számító munkát kitermelt. Amikor Kósa László ötven oldalnyi terjedelemben arra vállalkozott, hogy a magyar népi kultúrát hordozó rétegek társadalomrajzát nyújtsa, nem azért tette, hogy az eddigi eredményeket egyszerűen összefoglalja. E társadalmi körkép, amely kiterjed az egyes társadalmi rétegek és csoportok számbavételétől kezdve a vallási, a családi és rokonsági viszonyok ismertetésén keresztül egészen a különféle jogi népszokások bemutatásáig, többek közt azért szükséges, hogy bizonyítsa: a népi kultúra hordozója nem kizárólag a parasztság, amint azt a közvélemény kimondva-kimondatlanul véli. A népi kultúra sokkal átfogóbb műveltség, s lényege nem hordozóinak társadalmi hovatartozásában, hanem fejlődésének sajátos törvényszerűségeiben rejlik. E társadalomnéprajzi rész két fontos alfejezete (Viselkedés, magatartás, illem; Hagyományyszerűség és közösségi szellem) ismét csak a kötet végén nyeri el végkiességét.

A kötet társadalomrajza a múlt század közepétől századunk húszas–harmincas éveig mutatja be tárgyát. A következő hosszabb fejezet (A népi kultúra történeti rétegei) néhány kiragadott példával (mezőgazdasági eszközkészlet, eljárások, népművészet) a népi kultúra alakulását vázolja föl a honfoglaláskori hagyaték, a hűbériség évszázadai örökségének és a polgári kor eredményeinek számbavételével.

A népi kultúra táji tagoltsága című fejezetet, amelyre fentebb utaltam, A magyar népi műveltség európai helyzete című követi. „Minden nép belső önállóságára jellemző, hogy a rááramló hatásokból mit tart meg, hogyan hasonlítja át, és egyidejűleg jellemző az is, amit visszautasít?” – olvashatjuk itt. Ez a jelenség a magyar népi kultúrán, sajátos területi helyzeténél fogva tanulmányozható. A kettős kötődésre a fejezet számtalan érzékletes példát sorol föl.

A könyv utolsó fejezetében (A népi kultúra jelene és jövője) izgalmas kérdésről, napjaink folklorizmusáról mondja el véleményét a szerző. A népi kultúra hagyományos élete ugyanis gyakorlatilag megszűnt, bizonyos jelenségei viszont folklorizmusként élnek tovább. A folklorizmusról szóló viták szakmai körökben egyébként éppoly divatosak lettek az utóbbi évtizedben, mint maga a népi műveltség a társadalom némelyik rétegében. Kétségtelen vannak pozitív és negatív vetületei – ezt lényegében minden vitázó elismeri. A polémia inkább akörül zajlik, hogy a pozitívum–negatívum milyen

arányban vannak egymással. Kósa László szerint „napjaink folklorizmusának akadnak valóban gyorsan továtűnő mozzanatai, különösen a népi eredetű ruhadarabok hordása, ez azonban nem új tulajdonsága a kulturális áramlatoknak, és a korábbi magyar folklorizmus-hullámokban is mindig munkált a divat. Vannak és voltak jó divatok is, és a néphagyományt övező figyelem minden korábbi szakaszából maradt valami tartós, ami tovább élt a nemzeti kultúrában, akár művészi alkotásként, akár tudományos eredményként, vagy mint a közművelődés vívmánya.”

Napjaink folklorizmusát két fő csoportra osztja a szerző. Az elsőbe sorolja azokat a „konzervatívabb formákat”, amelyek „passzívan szemlélő közönségre számítanak”. Ilyenek a különféle népművészeti fesztiválok, vagy a népi iparművészeti tevékenység. A második csoportot azok a kezdeményezések képezik, amelyek a közönségtől már aktív részvételt kívánnak (táncházak, öntevékeny zenekarok, néprajzi alkotótáborok, népi ételek főzése stb). Mindebből adódik a kérdés: „Vajon az örökségként fölfogott hagyomány minden részlete egyformán ápolni való örökség?” Kósa László három egységbe sorolja ezt az örökséget: az elsőbe tartoznak azok az elemek, amelyek birtoklása általában öntudatlan, s tán a legszívósabban maradnak meg. Ilyenek az egyes gesztusok, magatartásformák, viselkedés, emberi kapcsolatrendszer stb. A második csoportot főleg az életformával kapcsolatos anyagi javak alkotják, amelyeket az idő általában meghaladott. Ezek „csupán” művelődéstörténeti emlékek és nem életben tartandó tradíciók. Végezetül a széles értelemben vett népművészetre (népköltészet, -zene, -tánc, díszítőművészet) kerít sort. A népi kultúra felfedezésétől kezdve ez volt az a réteg, amely a leginkább megtermékenyítette nemzeti művelődésünket. Ennek büvkörében ragadtatták magukat kultúránk nagyjai olyan nyilatkozatokra, amelyekből egy csokorra valót e könyvecske bevezetésében is olvashatunk.

Liszka József

Kósa László: Life and tradition in rural Hungary.

A short survey. Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 48 l.; *Abriss der ungarischen Volkskunde.* Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 53 l.; *Histoire abrégée des traditions populaires hongroises.* Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 52 l.; *Kratkaja vengerszkaja etnografija.* Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 51 l.

Ugyanattól a szerzőtől egyszerre négy nyelven jelent meg külön kis könyv alakjában egy tanulmány, amely magyarul nem olvasókat kíván tájékoztatni a magyar népi kultúrával kapcsolatos legfontosabb tudnivalókról. Kósa László írására mindenekelőtt a mértéktartás jellemző. A magyar népi műveltséget úgy mutatja be, hogy reálisan veszi számba mindazokat az elemeket, amelyek e kultúra kialakulására hatottak, nem becsülve le, s nem értékelve túl egyiknek vagy másiknak a hatását. A példák a szerkezetnek megfelelő arányban, kellő mértékben adagoltak. Az első részben – Kelet és Nyugat között – a szerző a magyar népi kultúra európai helyzetét és kapcsolódási viszonyait tárgyalja, a második mindazokat a történeti összetevőket, amelyek e kultúrát kialakították és sajátosan magyarrá tették, a harmadikban a társadalom és a kultúra összefonódását és egymásrahatását mutatja be, végül az utolsó fejezetben a népi kul-

túra és a nemzeti kultúra viszonyával foglalkozik. A rövid összegzés helyesen tájékoztatja az olvasót a magyar népi műveltség történeti alakulásának legfontosabb mozzanatairól és tendenciáiról.

Szemerényi Ágnes

Környeyné Gaál Edit: Az első világháború emlékei a népi kézíratos forrásokban és a szájhagyományban.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1985. 203 l. (Studia folkloristica et ethnographica 15.)

A magyar néprajz – ha nem is túl sokat – foglalkozott a történeti néphagyományal, az érdeklődésből azonban majdnem teljesen kimaradt az első világháború emléke. Érthető, hiszen a régebbi korok több régies vonással, nagyobb távlatok föltárulásával, írásos forrásokban nem található mozzanatokkal kecsegtettek. A világháború története pedig nem vált folklórrá, legalább általában nem, csak ritka kivétellel tagolódtott be a tradicionális népköltészetbe. Talán leginkább a változékony katonadalokról lehet ezt elmondani. Míg azonban az első világháború túlélő résztvevői el nem távoztak közülünk – ma már nagyon kevesen vannak az élők sorában –, minden néprajzkutató találkozhatott a nagy háború emlékével. Kéretlenül is sokat meséltek róla, bármilyen más témáról esett szó. Környeyné Gaál Edit tanulmánya címében jelzi újszerűségét, a tárgynak az eddigi szakirodalomban páratlan megközelítését. Az utóbbi évtizedben megszorodott memoárkiadásokból, felszínre került életrajzi kéziratokból megismerhető háborús élményt néhány idős emlékező elbeszélésével hasonlította össze. Hogy mennyire az utolsó pillanatban tette, mutatja a számarány: kilenc írásbeli forrás és három interjúalany szerepel a kötetben. A folkloristák által jól ismert jellemzők, a szájhagyomány törvényszerűségei ezúttal új oldalról mutatkoznak meg. A napló és önéletírások konkrétak, a szájhagyományban gyakran összemosódnak az események, és gyakran valódi folklorisztikus mozzanatok is vegyülnek közéjük. Az írások a borzalmas mindennapi élményét, a szükségét, szenvedést, a félelmet és más hasonló emberi érzelmet bőven megörökítettek. A fél évszázad múltán visszaemlékezőknél inkább a kalandos és derűsebb elemek kerülnek elő mint minden olyan katonatörténetnél, melyet már békeidőben mondanak el. A felejtés kitörölte az emlékezetből a hazavágyást, a szabadságolás iránti sóvárgást és a békevágy sem olyan elementárisan jelentkezik, mint a frissen papírra vetett vagy alaposan végiggondolt önéletírásban. A kötetet német nyelvű összefoglaló és tartalommutató zárja.

Kósa László

Lammel Annamária–Nagy Ilona: Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek.

Somogyi Győző illusztrációival, Erdélyi Zsuzsanna előszavával. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 613 l.

A közel ötszáz, túlnyomó többségében a kötetet összeállító szerzőpáros helyszíni gyűjtéséből származó szöveg nem a parasztbiblia, hanem a sokféle lehetséges népi-laiikus bibliának az újkori paraszti szájhagyományból származó egyik lehetséges változata. A szerzők szavaival: „az egyházi tanítások különös tükreként létrejött. . . másik biblia . . . koronként, tájanként más-más alakot öltve”. A kanonizált biblia tematikus rendjében közölt, jól tagolt, szép kiállítású szöveggyűjtemény magas példányszáma a szélesebb közönségnek szól: vonzó olvasmány, anélkül, hogy a szerzők engedtek volna a forrásanyagként való használhatóságot szolgáló tudományos megbízhatóságból.

A „parasztbiblia” valóban „különös” tükör, hiszen a közölt szövegeknek valójában meglehetősen kis százaléka a kanonikus szövegek szájhagyományba került változata. Nagyobb része a bibliához csak főszereplői révén – vagy még úgy sem – kapcsolódó történet, a teremtéstől az apokalipszisig húzódó eseménysor párhuzamos kiegészítéseként. Az utolsó összefoglaló elemzését adja a legfontosabb biblián kívüli forrásoknak. A „többletszövegek” jelentős hányada apokrif bibliai könyvek – Tóbiás könyve, Jakab evangéliuma, a pszeudo-Máté evangélium – és a szinkretizmus korának, majd a különböző eretnekmozgalmaknak egyéb apokrif és pszeudo-apokrif iratai. Utóbbiak közül a XII–XIII. században a Balkán felől Dél-Magyarországot is elérő bogumil irányzatok (és az ellenük fellépő ferencesek által terjesztett, szintén apokrif legendák) hatása a legfontosabb. Több bogumil eredetű – elsősorban a kettős teremtéssel (Isten és ördög, Isten vagy Krisztus és Szent Péter) kapcsolatos legendatípus vert gyökeret – eretnek talaját elveszítve – az örmény, görög, bolgár folklór után a magyar folklórban is. Maga az egyház sem csak a biblia történeteit terjesztette; lévén a papság – írásos kultúrája mellett, vagy eleinte sokszor helyette – a szájhagyományozott irodalom – a kolostori költészet és a népi elbeszélés-kincs – részese és művelője is. A kolostori legendákkal (pl. a XVI. század eleji ferences kódexek) és a népi elbeszélésekkel egyaránt terjedő nemzetközi legendakincs – így a Mária- és Szent Anna-legendák sok típusa – az egyházi írásos kultúrán és az alsópapság–parasztság szájhagyományozásán keresztül egyaránt a népi műveltség részévé válhatott; ugyanúgy, mint a reformáció korának protestáns papok által megverselt bibliai tárgyú, de biblián kívüli forrásokra is támaszkodó epikája, pl. a változatos héber és arab gyökerű ószövetségi históriák. Az utóbbiak hatását mutatja pl. a Noé-mondák, vagy Dávid–Saul–Bethsabé történeteinek némely változata, míg a Mária-legendák nagy része a barokkori ellenreformációs prédikációs irodalommal mutat kapcsolatot. A XVIII. századtól a félnépi ponyvairodalom is megjelenik a „másik biblia” magaskultúrából leszálló ösztönzői között.

A szöveggyűjtemény eredetmítoszok és mondák, legendák, mesék, trufák, példázatok, ráolvasások – műfaji változatosságban a biblián is túltevő – füzére. A bibliai időrend követése természetesen kizárja a műfaji csoportosítást, és felveti a kérdést, hogy tulajdonképpen mi köti össze ezeket a különböző forrásokból eredő, különböző műfajú szövegeket? Összeállítóik olyan szövegek együttesének tekintik a *Parasztbibliát*, amelyek „azonos tudatszinten kapcsolódnak egymáshoz” – tehát feltételezik, hogy ezek a bibliai és nem bibliai történetek egy, a népi tudatban élő, vallásos világmagyará-

zatot nyújtó és normameghatározó, viselkedésszabályozó szerepet betöltő biblia azonos értékű részei. Nem volt véletlen – mint ezt a szerzők is hangsúlyozzák – hogy mi az, ami a bibliából bekerült a „másik” bibliába, és mi az, ami onnan „hiányzott”; ezért más forrásokból jutott és őrződött meg a világnép illetve folklór részeként, hogy teljes legyen a vallás népi tudatban betöltött normanyújtó és világmagyarázó szerepe. Ami a „világmagyarázatot” illeti, feltűnő – a kanonikus bibliától eltérő – tartalmi jellegzetesség a teremtés végighúzódsága az egész művön. Az eredetmítoszok és mondák az egész tematikát végigkísérik, az „első” teremtéstől Noén át Krisztusig és Szent Péterig, nemcsak a bogumil tanok hatásaképpen, hanem egy archaikus mitologikus gondolkodás dualisztikus rendszerét is tükrözve. Ugyane dualisztikus világtrend őrzője az Isten és az Ördög, a bűn–büntelenség, az ég–föld, menny–pokol polarizáció. Másrészt bizonyára nem véletlen az Ószövetség hősmondái és mesei kalandjainak (Mózes, József, Dániel) gyakori előfordulása – akár közvetlen bibliai átvételként, akár már régóta az európai népmesekincs részeként létező mesei motívumként; de törvényszerű a Jézust és Máriát „emberként” bemutató legendák nagy száma is, amelyekben pl. Mária – mint bármelyik falusi asszony – mos, vagy szárítja a Kisjézus pelenkáit. Különösen feltűnő az Újszövetség alakjainak a paraszti értékrendben betöltött viselkedésszabályozó szerepe, akár bibliai, akár más eredetű példázatokban való megjelenítésükkel.

A szerzők utószavukban részletesen kitérnek a *Parasztbiblia* egyik legfontosabb – további kutatások kiindulópontjául szolgáló – tanulságára: a szájhagyományozás témánként, illetve műfajonként változó törvényszerűségeire, a történetek népi elbeszélés-kincsbe kerülését kísérő műfaj- és funkcióváltás kérdéseire. Nyilvánvalóan másképp hagyományozódik, variálódik egy Európa és Előázsia egészén régóta elterjedt vándormonda (pl. a szőlő teremtszövegmondája), mint a közelmúltban megismert bibliai történet, amelyet elmondója éppen csak kiszínez helyi és egyéni aktualitásokkal, de megtartja a bibliai alaphelyzetet, sőt a történet hittételekben betöltött szerepét is. Előbbiek egyöntetűen, illetve helyi változatokban ismert szövegeivel szemben az utóbbiak a jelenkori elbeszéléskultúra szabályszerűségeinek egyéni oldalát, a különböző adatközlők saját nyelvi kultúrájának szintjét is tükrözik.

A könyv legfőbb értéke – a gazdag, eddig „bibliai” összefüggéseiben nem ismert anyag közlése mellett – éppen ezeknek az anyagban rejlő kutatási témáknak a kijelölése.

Pócs Éva

Lengyel András: A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása.
Szeged, 1985. 361. (Szeged Művelődéstörténetéből 2.)

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának rendezésében 1937. szeptemberében a Veszprém megyei Dudar községben került sor az 1930-as évek falukutató mozgalmának egyik legnevezetesebb eseményére. A nevezetességet az adta, hogy a magyar résztvevők mellett ott voltak a londoni Le Play House szociológiai intézet munkatársai, valamint a neves német etnológus, Richard Thurnwald, ugyancsak munkatársaival. Ez a nemzetközi jellegű kutatóút és konferencia egyébként – Gáspár Zoltán szavaival –

„a kollégium hallgatólagos búcsúja” volt. A szervezeten kívül akkor már szétesőben lévő tagság együttesen nem lépett föl többé. Lengyel András a Buday György nőtestvérénél fennmaradt levelezésre és a korabeli sajtóra alapozta tanulmányát, ami így jóval több ismereteket nyújt az eseményről, mint a korábbi híradások. Sajnálható, hogy épp a fő szervezőt, Tomori Violát nem tudta elérni. Ezért több pont homályban maradt: miért esett éppen Dudarra a választás; kik voltak pontosan a résztvevők; mi volt a részletes program? A lendületes és a részletekre kiterjedő írásban szívesen olvastunk volna még Thurnwald további magyarországi kapcsolatairól, s ha volt, a dudari falutanulmányozás „utóéletéről” is.

K.L.

Luby Margit: Népmondák Szabolcs-Szatmárból

Ujváry Zoltán elő- és Farkas József utószavával. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1985. 96 l. (Folklor és etnográfia 21.)

Luby Margit (1885–1976) a két világháború közötti időszak eredményes néprajzi gyűjtője kéziratos anyagának egy részét – halála előtt nem sok idővel – megvásárolta a Szabolcs-Szatmár megyei múzeumi igazgatóság. A hagyatékából jelentettek meg a szerző századik születésnapjának tiszteletére egy korábban nyomdakész állapotú kéziratot. Maga a kézirat „Történelmi mondák és hagyományok” címmel Luby Margittól rövid, gyűjtői tapasztalatait összegző bevezetést, 116 szöveget, valamint két függelék tartalmaz. A szövegek túlnyomó része történelmi monda, csupán néhány akad köztük, mely hiedelemtörténetnek vagy egyszerű elbeszélésnek minősülhet. Eredetük és esztétikai értékük különböző. Igen sok köztük a folklorizáció, de számos szöveg valós történelmi emlékezetre épül. Luby Margit kronológiai sorrendben rendezte el őket az Árpád-kortól a kései feudalizmusig, sőt Rudolf trónörökös históriájáig. A kötethez Ujváry Zoltán írt a szerzőt melegen méltató előszót. Az utószó Farkas József munkája, aki a kézirat megvásárlásának körülményeit mondja el, érdekes adatokat szolgáltatva Luby Margit életrajzához.

K. L.

Magyar–észti közmondások és szólások német, angol és latin megfelelőikkel

Ungari–eesti vanasõnu ja kõnekäände saksa, inglise ja ladina vastetega. Dictionary of Hungarian–Estonian proverbs with their German, English and Latin equivalents and Cheremis appendix. Összeállította Paczolay Gyula. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Veszprém, 1985. 273 l.

A kötet az 1985 nyarán a Komi Autonóm Köztársaság fővárosában, Sziktivkárban megtartott hatodik nemzetközi finnugor kongresszus tiszteletére jelent meg. Am nem a nyelvrokonság bizonyítása vagy reprezentálása a célja, sokkal inkább azt mutatja be, hogy a magyar és az észti proverbiumok egyugyanazon európai kulturális kincshez tar-

toznak. A betűrendbe szedett 624 szólás és közmondás hasonlósága többnyire a bibliára és a középkorban elterjedt latin iratokra vezethető vissza. A megfogalmazásbeli és kifejezési különbségeket pedig a nyelvek egyedi sajátosságai, a környezet eltérő volta és más történelmi indokok magyarázzák. A szerző hatalmas gyűjtő és filológiai rendszerező munkát végzett, vállalkozása egyedülálló. Nemcsak a címben jelzett változatokat találjuk meg az egyes magyar és észt szövegek mellett, hanem az ezeken a nyelveken föllelhető variánsokat és más európai nyelvek idevonható alakjait is. Függetlenül áttekinthetjük a „Nem mind arany, ami fénylik” harminchat nyelven közölt változatait. A kötetet Bereczki Gábor előszava és egy hosszabb angol nyelvű szerzői bevezető, valamint számos különböző, az eligazodást jól segítő mutató kíséri.

Kósa László

Magyar ráolvasások. I–II.

Összeállította Pócs Éva. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1985. 729 l.

A ráolvasás a magyar folklór egyik legjobban dokumentált műfaja. A középkor végéig ismerünk viszonylag nagy számban hiteles szövegeket, és a nyelvterület néhány pontján ma is gyűjthetők újabb változatok. Mivel azonban ezek a szövegek többnyire rövidke, kevés köztük a költői megformáltságú, rendre kimaradtak a népköltési gyűjteményekből vagy csak szerény helyet kaptak bennük. A tudományos kutatás sem fordított sok figyelmet vizsgálatukra. A hiányt pótlendő, Pócs Éva hosszabb ideje foglalkozik a ráolvasások összegyűjtésével és összehasonlító kutatásával. Kisebb résztanulmányok után most két kötetbe rendezve bocsájtotta közre az eddig publikált és archivált anyag nagy részét. A folyamatosan lapszámozott két kötet bevezetője a műfaj rövid jellemzése, eredetének fölvázolása és a ráolvasások funkciójának bemutatása után jórészt a hatalmas anyag rendszerezésének szempontjait, a tizennyolc típuscsoport jellemző jegyeinek ismertetését tartalmazza. Az utóbbiak a következők: I. Egyszerű óhajtó és parancsoló formák; II. Párhuzamos kívánság: hasonlat; III. Párhuzamos kívánság: ellentét; IV. Párhuzamos kívánság: lehetetlen feltétel; V. Feladat hiedelemként; VI. Kijelentő formák; VII. Számlálás; VIII. Cselekményre utaló kijelentés; IX. Cselekményre utaló kijelentés + elküldés/fenyegetés; X. Cselekményre utaló kijelentés és/vagy határidős fenyegetés; XI. Fohász, parancs „közbenjárókhoz”; XII. Ténymegállapító felsorolás + óhajtó, parancsoló ill. fohász(áldás)átok formák; XIII. Parancs, fenyegetés, kívánság egyházi átok/áldás formájában; XIV. Vallásos fohász, ima hivatkozás; XV. Epikus szövegek; XVI. Értelmetlen szövegek, amulettok; XVII. Varázsigék; XVIII. Játékos mondókák. Az óriási, több ezer szöveget tartalmazó gyűjtemény további alcsoportokra és még kisebb egységekre bomlik. A rendszerezett anyagot a gyűjtők, a lelőhelyek, és minden forrás pontos jegyzéke követi. Találunk még a kötetben földrajzi mutatót és ráolvasások célja szerinti tárgymutatót, valamint egy külön időrendi listát az 1850 előtt feljegyzett szövegekhez. A kötetekhez hosszabb angol nyelvű összefoglaló és a tizennyolc stíluscsoportot mutatványanyaggal bemutató angol melléklet csatlakozik.

A kiadvány az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában készült és a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása kutatási főirány” programjának keretében jelent meg. A magyar folklór műfajok közül jelenleg a ráolvasás férhető hozzá legteljesebben és legkönnyebben. A kapcsolódó további szövegfolklór- és hiedelmkutatások remélhetőleg gazdag eredményeket fognak föltárni.

Kósa László

Magyar tájak néprajzi felfedezői.

Válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta Paládi-Kovács Attila. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 485 l. (A magyar néprajz klasszikusai)

Jól ismert, hogy akár a többi közép-európai országban, Magyarországon is nemzeti romantika ringatta a néprajztudomány bölcsőjét. Ezen belül legalább három gyökere van a táj- és népismeret kibontakozásának. A legkorábbi a romantikus gondolkodást oly jellemzően kísérő tájdivat. Egy másik ösztönzés szerint azért kell megismerni a hazai tájakat és népüket, mert kisebb számaránya miatt veszélybe került a magyar nyelv és kultúra, még az értelmiség sem tudja, miféle értékeket őriz a hon. Végül a harmadik összetevő szorosan összefügg az előzővel. A kialakuló modern nemzeti tudat kereste a nemzet speciális tulajdonságait, közösségi jellemzőit, a kor nyelvén a „nemzetiséget”. Ennek fontos elemét látták a különböző tájak eltérő népi kultúrájában, elsősorban az ott lakó emberek szokásaiban. Az 1820-as évek elejétől a bővülő sajtóban megszorodtak a táj- és vidékbemutatók. A leíró néprajz ezekben a törekvésekben született meg. Paládi-Kovács Attila válogatása mintegy öt évtized „felfedező” szövegeiből nyújt összeállítást.

A magyar néprajzi tudománytörténetben gyakran idézik kezdetként az esztergomi bencés szerzetes, Szeder Fábrián dolgozatát a palócokról, mely a kor neves folyóiratában, a Tudományos Gyűjteményben látott napvilágot 1819-ben. Sokan valóban mintának tekintették Szeder művét. Az újabb, hasonló tárgyú publikációk szerzői szinte kizárólag vidéki honorácior értelmiségiek voltak: több felekezeti papjai, tanárok, gazdatisztek, néhány orvos és ügyvéd. Iskolázottságuk és vagyoni állapotuk nagyjából azonos szintű lehetett. Írásaikból kikerekedik a reformkori és a szabadságharc utáni ország népeletének színes, érdekes képe, noha vitathatatlan, hogy az írások keletkezésének változó időpontja és a szerzők tehetségének egyenetlensége bizonyos eltulodásokat okoz. Ez azonban kevésbé zavarhatja az olvasót.

Paládi-Kovács Attila 28 szerzőtől választott ki teljes írást vagy részletet. Mindegyik szerzőről rövid életrajzi összefoglalást is írt. A teljes fölsorolás helyett hadd álljon itt néhány kiemelkedő példa. Plánder Ferenc Göcsejről írt pompás, kerek ismertetést. Holéczy Mihály a korra valló névvel tüntette ki a Csallóközt, amidőn Aranykertként mutatta be olvasóinak. A felföldi írások közül föltétlenül kiemelkedik Balogh Sámuel jó szemmel és stílussal megörökített beszámolója a gömöri lakodalomról, de Kelecsényi József Zobor-vidéki és Sávoly Lajos egri népletről szóló írása is számot tarthat hasonló minősítésre. Végül az erdélyi magyar népleírás korai gyöngyszemeiként tartjuk számon Kőváry László rövid cikkeit Kalotaszegről és Torockóról. A kötet a külföldi

magyar csoportokról szóló beszámolókkal zárul. Itt olvashatunk a moldvai, a bukovi-
nai és a boszniai magyar telepekről, és érthetetlenül ide kerültek a horvátországi ma-
gyarok is.

Kósa László

Magyaró énekes népzeneje.

Egy Felső-Maros menti falu magyar néphagyományaiából Palkó Attila kiegészítő gyűj-
tését és Zsigmond József szövegkiegészítését közzéteszi Jagamas János. Kriterion
Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 254 l.

Kodály Zoltán útmutatásai nyomán az első magyar népzenei falumonográfiát Var-
gyas Lajos készítette el az abaúji Ájról (1941), munkáját nem sokkal később követte
Járdányi Pál könyve a Kolozs megyei Kidéről (1943). Utóbb Magyarországon és
Erdélyben megjelentek, illetőleg készültek, de nem mindig jutottak el a megjelenésig
újabb zenei falumonográfiák. Jagamas János a teljesség hiányát jelző alcím ellenére
ebben a kötetben ezt a sorozatot folytatja. 1954-ig a Szászrégentől északra fekvő Ma-
gyaró népzeneje ismeretlen volt a kutatás előtt. Ekkor járt ott a helybéli születésű ta-
nár, a kötet egyik társszerzője javaslatára Jagamas, és megismerkedett az erdélyi ma-
gyar viszonylatban kimagasló tudású énekessel, Kocsis Miklós Barabással. Az ő dalkész-
letét gyűjtötte föl előbb, majd tovább bővítette anyagát a község zenei monográfiája
elkészítése céljából. A számszerű eredményekről, melyek a nem népi és nem magyar
dallamokat is mutatják, egy táblázaton ad számot Jagamas János, egyébként a kötet-
ben közzétett dallamokat a szerény „Bevezetés” címet viselő, igen részletes és elmé-
lyült tanulmányban elemzi. Az egyes csoportok a következők: gyermekdalok (1–35),
siratók (36–38), népdalok: régi ötfokú dallamok (39–80); régi penta-, hexa- és hepta-
chord népdalok (vegyes réteg 81–102); jaj-nóták (103–108); új stílusú népdalok
(109–222), régi táncdallamok (223–225), régi műzene népi változatai (226–228),
alkalomhoz kötött dalok (229–238). Az elemzés hozzá kíván járulni a magyar népdal-
ok eddig ismert osztályozásához, típusainak részletesebb és finomabb ismeretéhez, to-
vábbá számos más kérdéshez. A kötet tudományos használhatóságát melléklete és
egész rendszert alkotó mutatósorozata mélyíti el: jegyzetek a dallamokhoz, zenei
mutatók (sorvezető hangok és szótagszám szerint), szövegek műfaji mutatója, adatköz-
lők mutatója, szójegyzék, cím- és szövegmutató.

Kósa László

Magyarország és Erdély képekben. I–IV.

Pest, 1853. [1854] Az Állami Könyvtérjesztő Vállalat reprint kiadványa, I–II. Az utó-
szót írta: Kósa László. Budapest, 1985. 132, 163, 140, 130 l.

Különböző témájú írások gyűjteménye ez az eredetileg négy, az ÁKV reprintjében
most két kötetben napvilágot látott mű, amely leginkább a korabeli „divatlapok”-hoz

hasonlítható. A kiadvány egykori szerkesztőinek, közlétevőinek, Vahot Imrének és Kubinyi Ferencnek – az előszó szerint – nem kisebb célja volt, mint „... Magyarországon és Erdély múlt és jelen állapotját természettani, történelmi, állam-, föld-, népismereti és szépirodalmi tekintetben, hű leírások és képek által, nem csak bel-, de külfölddel is körülményesen, alaposan megismertetni”, továbbá: „... .nemzetünk anyagi, szellemi haladásának fokozatait, eredményeit, mint egy nagy tükörben felmutatni”. Noha a magasztos és gigantikus vállalkozás, amelyet több, mint tíz kötetre terveztek, torzóban maradt, az 1853-ban megjelent I–II., majd az 1854-ben kiadott III–IV. füzetet már nem követte folytatás, a kiadvány a maga korában így is a nemzeti öntudat őrzője és a nemzeti önismeret egyik forrása volt; a mai olvasó számára pedig igen tanulságos kordokumentum.

Földrajzi egységek, városok több szempontú leírása, régi percek, oklevelek ismertetése, ipartörténelmi, művészettörténelmi, néprajzi, nyelvészeti, régészeti érdekességek, híres magyarok életrajza éppen úgy megtalálható az írások között, mint fűvészettörténelmi munka, lírai vers vagy rege, s ezzel a négy kötet tárgykörét korántsem merítettük ki. A szerzők közé a XIX. század nevezetes tudósai tartoznak, például Érdy János és Kubinyi Ágoston. A kiadványt, címének megfelelően, számos kép gazdagítja.

K. P.

A Malonyay hagyaték – The Malonyay Bequest.

A Gödöllői Művelődési Központ által 1982-ben kiadott „A Malonyay hagyaték” című kiadvány bővített utánnomása az MTA–SOROS Alapítvány támogatásával. Bodor Ferenc előszavával. Kiadja a Gödöllői Művelődési Központ, Gödöllő, 1985. 16 l., 10 tábla fénykép, 51 rajz és mintalap.

A századelő legnagyobb népművészeti gyűjtői vállalkozása a Malonyay Dezső nevével fémjelzett „A magyar nép művészete” ötkötetes sorozata volt. Ennek a megismételhetetlen, értékes munkának az eredeti fényképfelvételei, nyomdai kliséi, rajzvázlati és a munka során összegyűjtött tárgyi anyaga sajnálatos módon majdnem teljes egészében szétszóródott, elkallódott. Az elsősorban az Iparművészeti Főiskolán megmaradt töredékeket állították ki az 1982. évi gödöllői kiállításon (fényképek, rajzok, textilek, korabeli másolatok). A mostani kiadvány a kiállítás katalógusának bővített, angol összefoglalóval kísért változata. A szerkesztő, Bodor Ferenc írt hozzá tanulmánynak beillő bevezetőt, melyben az ötkötetes vállalkozás történetét tekinti át és bemutatja Malonyay Dezső alakját. Írásának külön értéke levéltári és sajtódokumentumok feltárása. Közli például Herman Ottó szakvéleményét a kötetek esetleges angol nyelvű kiadásáról. Végül a fényképek néprajzi értékét elemzi. A kiadvány értékes hozzájárulás a századelő magyar művelődéstörténetének pontosabb megismeréséhez.

K. L.

„Megérett, megérett Écs hegyén a szőlő. . .”

Népdalok és mondókák Écsről. Gyűjtötte, összeállította, bevezető tanulmánnyal, adattárral és dalszövegmutatóval ellátta Barsi Ernő. Győr, 1985. 220 l.

Écs község Győr megyében, a megyeszékhelyhez közel, Pannonhalma szomszédságában fekszik. Lakosságának nagy része ingázással keresi megélhetését Győr üzemeiben és más munkahelyein. Ebben a helyzetben – a szerzővel egyetértőleg megállapítható – valóban gazdag folklórt őriznek még az 1920-as és 30-as években született écsi korosztályok. Barsi Ernő elsősorban tőlük, az 1960-as évek óta folytat a községben népzenei gyűjtést. Munkájának gyümölcse a kötetben kiadott hetvenhat dallammal ellátott szöveg. Bevezetőként Barsi tartalmas dolgozatot készített a falu zenei életéről, melyben jellemzi a zenei hagyományokat, értékeli a község folklórájának közelmúltbeli állapotát, általában a tradíció életformáját és elmúlását. A tulajdonképpeni gyűjtemény után következő „Adattár” nem egyszerűen a közölt népköltési darabok legfontosabb adatait tartalmazza, hanem a közelmúltig eleven emlékü népszokások, lírai dalok és gyermekjátékok rövid leírását is adja. Ismerteti az adatközlők életét, tudását, a hagyományokhoz való viszonyát. Barsi 1973 óta vezeti az écsi pávakört. A dalgyűjtemény közreadása szorosan összefügg ezzel a tevékenységgel. Részint azért, mert a legjobb énekesektől származik, részint az új nemzedékeknek is szeretné a régi, feledésbe merülő dallamokat megtanítani. Az anyagot a következő egységekbe csoportosítva találjuk: gyermekjáték-dalok, jeles napok dalai, katonadalok, szerelmi dalok, summásdalok, balladák, bordalok. Orbán László helyi iskolaigazgató a község történetéről és jelenlegi állapotáról összeállított írása egészíti ki a kötetet.

K. L.

Mezővárosi kultúra Heves megyében.

Szerkesztette Petercsák Tivadar. Budapest–Eger, 1985. 93 l. (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 3.)

A magyar városfejlődés egyik jellemzőjéről, a mezővárosról az eddigi néprajzi kutatások elsősorban az Alföldről tártak fel ismereteket. Ezért választotta a TIT Heves megyei Szervezetének néprajzi szakosztálya 1974 tavaszán Egerben megrendezett tájkonferenciájának témájaként az észak-magyarországi mezővárosokat, melyeket az alföldi állattartó megfelelőikkel szemben a szőlőmonokultúra jellemez.

Orosz István bevezető tanulmányában a mezővárosok észak-magyarországi típusait történeti szempontból határolta el, az intenzív termelést igénylő bormonokultúra és kereskedelem mellett a kézműipar, az uradalmi központok és kulturális centrumok mezővárosi fejlődést befolyásoló hatásai-figyelembevételével. A Heves megyei mezővárosok vásárainak jellemzőit, a korábbi évszázadok árucseréjére utaló történeti adatait vette számba *Dankó Imre*. Eger város településnéprajzi kutatásainak tanulságai révén mutat rá a mezővárosi sajátosságokra *Bakó Ferenc* történeti megközelítésű feldolgozásában. Az egri népviselet múlt század közepi rekonstrukciójára és későbbi változásainak meghatározására vállalkozott *Cs. Schwalm Edit*. Megállapítása szerint az egri

viselet a múlt század közepén az ország egyik legdíszesebb, de parasztos jellegű öltö-zete volt.

A városi iparosság kérdésével több szerző foglalkozik. *Csiffáry Gergely* az egri szűrszabó iparról, az egri cifraszűr készítéséről és jellemzőiről nyújt érdekes adatokat, *Löffler Erzsébet* az egri kádárcéh tevékenységét rekonstruálja egy 18. század eleji céhlevél alapján, *Flórián Mária* pedig a gyöngyösi szűcsök és szűrszabók kézművesipari jelentőségét értékeli. A mezővárosi és a paraszti kultúra összefüggéseit *Kecskés Péter* a Gyöngyös környéki szőlőművelésben: a szakismeret és a művelési technikák alkalmazásában, illetve az önrányítású lokális közösségek tevékenységében mutatja ki.

Selmeczi Kovács Artilla

Nagy Jenő: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 389 l.

A kolozsvári Nagy Jenő Csúry Bálint debreceni egyetemi tanár, a magyar nyelvjárás-kutatás kiemelkedő, iskolát teremtő munkásságának folytatója, a professzor személyes tanítványa. Köztudott, hogy Csúry a dialektológiát a néprajzzal, különösen annak tárgytörténeti alaposottságú stúdiumaival kötötte össze. Nagy Jenő mindkét ágazat kiemelkedő szakemberévé vált, ugyanakkor a gyakorlati pedagógia, a magyar nyelv-tanítás is művelt területe volt. Ez a kötet azokat a legfontosabb nyelvészeti és néprajzi írásait foglalja egybe, amelyek a társszerzőségével készült kászoni székely, kalotaszegi, szilágysági, Kis-Küküllő menti és moldvai csángó monográfiákon kívül készültek.

Az, hogy az egyetem kapuján kilépő fiatal Nagy Jenő elsősorban a magyar–német, erdélyi lévén, közelebből a magyar–erdélyi száz nyelvi érintkezések kutatója kívánt lenni, nagyon szükséges vállalkozás volt. De ha valaki a 30-as években germanistának készült, méghozzá olyan területen mint a nyelvjárás-kutatás, súlyos problémákkal kellett szembenéznie. Az, ami számunkra az önismeretet és a megmaradást szolgálta, a német birodalomban éppen nem békés célok uszályába került, anyagától függetlenül a más népeket maga alá gyűrő terjeszkedés eszméjéhez is fölhasználhatták. Nagy Jenő azonban ellenállt a ragálynak, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy évtizedek múltán ismét publikálhatta beszámolóit a nyelvjárás-kutatásról. Tegyük hozzá: közben a második világháború utáni évek sem kedveztek a germanista munkájának továbbviteléhez.

Ma már túlzás nélkül elmondható, hogy Nagy Jenő első magyar–német dolgozatai az erdélyi szászokkal foglalkozó kapcsolattörténeti irodalom megbecsült fejezetei, egyúttal maguk is kapcsolattörténeti tények. A német nyelvjárás-kutatás történetéből levonható eszmetörténeti és módszertani tanulságok a szász tudományossággal kapcsolatba hozva, sorozatnyi közvetlenül átgondolni valót kínáltak a magyar tudós számára. A jelenre tekintve meglátta, hogy a szászokhoz képest mekkora adósságai vannak Erdélyben a magyar nyelvésznek a nyelvatlaszkészítés, a szótárírás és a helynév-kutatás területén. Nem kevésbé mutatkozott példának a helyismereti-néprajzi irodalom sem.

Az erdélyi szász nyelvi öntudat gyökerei a reformációig és a humanizmusig nyúlnak vissza és nagyon erősek voltak. Tény, hogy a népvándorláskori gótok és a szászok közötti népi folytonosság gondolata a későközépkor polihisztori okoskodásában merült föl s a szászok meglátták benne a kihasználható politikai eszmét, hogy ők nem a királyi kegynek, hanem őslakos voltuknak köszönhetik feudális kiváltságait. Tudott dolog, hogy hasonló ideológiák az Adria és a Balti-tenger közötti térségben előbb-utóbb több helyen is fölmerültek. Ilyen volt a hun–magyar rokonság és ilyen ma is a dákoromán kontinuitás eszméje. Nem lebecsülendő történeti tény, hogy a német nyelvtudományban föllépő kritikai áramlat hatására a szászok akkor szakítottak népvándorláskori nyelvi-etnikai eredetmagyarázatukkal, amikor a románoknál épp erőre kaptak tudománytalan elképzelések. De az is jellemző, hogy a szászok körében ismételtén akkor elevenítették föl a romantikus őstörténetet, amikor a két háború között újult erőre kapott a történelmi jogokra hivatkozás.

Igen fontos Nagy Jenő néhány, közvetlenül magyar–szász kulturális érintkezéssel foglalkozó tanulmánya. Ezekon kívül sajnálatosan kevés dolgozat készült a magyar–szász kulturális kapcsolatokról. Pedig az erdélyi művelődés, különösen a népi kultúra alakulása nem érthető igazán szász kölcsönhatások vizsgálata nélkül. A gótika és a reneszánsz termékenyítő befolyása az építkezésre, lakáskultúrára, öltözködésre, szokásokra eddig csupán néhány vonatkozásban ismert. Hozzá kell tennünk, hogy a szász tudomány sem tett sokat a kutatások fellendüléséért. Az egykori rendi érdekellentétből a modern nemzeti érzés kialakulása is örökölt, a magyar–szász viszony hagyományosan feszült maradt még a két világháború között is.

Az eddig méltatott tanulmányok csak mintegy felét teszik Nagy Jenő gyűjteményes kötetének. A másik rész az erdélyi magyar népi életformával foglalkozó leíró cikkekből áll. Ezen belül egységet alkot egy havasalji kalotaszegi falu, Magyarvalkó népnyelvének és népi kultúrájának részleges feldolgozása. Kalotaszeg mintegy évszázada szinte az erdélyi magyar társadalomtudományok „laboratóriumának” számít. Nagy Jenő a vidék kevésbé ismert arculatát mutatja be, a kézműves és a háziipari ágazatokat, mint a kedvezőtlen földrajzi körülmények között élő nép fontos létfenntartó tevékenységét. Az öltözködéssel kapcsolatos foglalkozások emlékeztetik az olvasót arra, hogy a szerző az erdélyi néprajzi tájmonográfiák népviseleti fejezeteit írta. Még néhány kisebb dolgozat és emlékezés is helyet kapott a kötetben, melynek azonban a magyar–szász vonatkozások jelentik a súlypontját.

Kósa László

Némedi Dénes: A népi szociográfia 1930–1938.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 320 l.

A falukutatás, a szociográfia előzménye évtizedekkel korábban kezdődött Magyarországon, mint a címben meghatározott évek. Előzményei a századfordulóig nyúlnak, de jószerezivel alig ismerjük részleteiben a különböző irányú szociális segítő, majd a falut, a vidéket, a parasztságot közelebről megismerni kívánó törekvéseket. A könyv visszapillant rájuk, részletes elemzés tárgyául azonban csak az 1930 és 1938 közötti majdnem egy évtizednyi idő termését választja. Ekkor született meg és ért gyorsan a

csúcsra a népi szociográfia. A szerzőnek hatalmas korabeli visszhangból és számos utólagos értékelésből kellett kiemelnie könyvének háttéranyagát, a munka fő vonalát azonban mindvégig a legjellemzőbb művek, a legjobb szerzők eszméinek elemzései alkotják. A kötet következetesen eszmetörténeti nézőpontú: az eseménytörténet követésében éppúgy, mint a társadalomkutatói elvek és a szociográfusi szereptudat vizsgálatánál. Némedi nem tagadja a szociográfia szépirodalmi meghatározottságát, azonban tudatosan vállalva az egyoldalúságot, a szépirodalmi értékelést az irodalomtörténethez utalja, nem foglalkozik vele, noha az irodalomtörténeti műelemzés eredményeit az egyes kiemelkedő szociográfiák „vallomások” jellegénél eredményesen használja föl. Így elmarad a szociográfia műfaji meghatározása, ami az irodalomtörténeteseket nem egyszer foglalkoztatta, ellenben még inkább előtérbe kerülnek a műveket összefűző politikai és társadalmi kérdések.

Arra, hogy a népi szociográfia oly erősen korhoz kötött, magyarázatot ad a magyarországi szociológia sorsa. A századelőtől a szociológia nyíltan összefonódva a társadalomváltoztató törekvésekkel, a forradalmak bukásával vereséget szenvedett. A 20-as években a hatalom szemében nemcsak gyanús volt, hanem egy ideig ellenséges is. Általában szűkült a politikai cselekvés lehetősége, ám a társadalmi bajok nemhogy orvoslódtak volna, hanem egyre súlyosbodtak. A 20-as évek második felének ifjúsági mozgalmakkal összefonódó falukutatását, majd a hamarosan megjelenő szociográfiát mint a közvetlen politizálástól elzárt szociális érzelmű értelmiség cselekvési és önkifejező formáját látjuk magunk előtt Némedi könyvében. A figyelem azért fordult a falu és a parasztság felé, mert a forradalmak után elbukottak látták a polgárságot és a munkásságot is, és azért, mert az ország lakosságának még mindig több mint fele földművelésből élt. Legalábbis a földből kellett volna megélnie. A paraszti életforma csődje azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált mindazok számára, akik őszintén megpróbálták megismerkedni a hazai valósággal. Így lett a népi szociográfia fő kérdése a paraszti polgárosulás. A legjobb művek – Veres Péter, Kovács Imre, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Ortutay Gyula, Féja Géza könyvei és tanulmányai, valamint a kemsei munkaközösség kötete – a paraszti polgárosulás lehetőségeiről mondott véleményekkel és a kikövetkeztethető jövőről alkotott állásfoglalásokkal válnak el egymástól vagy állíthatók egymás mellé. A korabeli fogadtatásból, a jobb- és baloldali értékelésekből színes, változatos kép bontakozik ki, melyben bőven találunk rokonszenvező vagy ellenséges elfogultságot, félreértést, találó észrevételt, túlzó érzelmi interpretációt egyaránt. Tanulságos, hogy ezek jórésze erősebben-gyengébben ma is jelen van a köztudatban.

Jóllehet a könyv rövid pár esztendő óta él föl, a szociográfusok írási kedve és a gyors nyomdai átfutás lehetővé tette az utókor vizsgálódó szakemberének, hogy az egyes szerzők viszonylag gyors szemléleti változásait bemutassa. A könyv joggal foglalkozik legtöbbit Erdei Ferencsel, aki legmesszebbre és legmélyebbre jutott a paraszti polgárosulás problémájának elemzésében és a legeredetibb módon értelmezte azt. Némedi azonban őt is, akár a többi szerzőt egyenlő, ugyanazon kritikai szempontrendszerrel méri, szerencsésen elkerülve akár a kortársi, akár a későbbi egyoldalú álláspontokat. A könyv epilógusa vázlatosan nyomon kíséri a szociográfia változását, mintegy sejtetve, hogy a következő esztendők is foglalkoztatják a szerzőt. Valóban: a népi szociográfia – tévedéseivel egyetemben – a 30-as években fontos társadalmi szerepet töltött

be, az általa fölhalmozott ismeretanyagot viszont a szaktudományok máig nem hasznosították igazán. Története a kötet zárókövéül jelölt esztendővel, 1938-cal nem zárt le, a mostani kötethez hasonló alapos elemzésre vár.

Kósa László

Oláh Andor: „Fübe-fába az orvosság!” (Békés megyei népi orvoslás).
Békés megyei Tanács V. B., 1986. 290 l.

A közelmúltban gyakran találkozhattunk a könyvesboltok polcain Dr. Oláh Andor újabb és újabb munkájával, amelyek az 1–2 évtizede önálló tudományágnak tekinthető etnomedicinával foglalkozó könyvtárat gazdagítják. Ezek közül az egyik legjelentősebb a „Fübe-fába az orvosság!” című nagy terjedelmű munkája, amelyben a népi orvoslás anyagának az értelmezésével és jellemzésével foglalkozik. Gyűjtéseit mint gyakorló orvos az 50-es és a 60-as években végezte Békés megye területén.

A munka önmagában két önálló, mégis szervesen egymásba kapcsolódó részre oszlik, amelyben a második, az adattári rész alapul szolgál az elsőnek.

Az első részben a magyar népi orvoslás formai és tartalmi sajátosságaival, történeti összefüggéseivel, továbbfejlesztésével és felhasználásának lehetőségeivel foglalkozik. Az itt található tanulmányok az utóbbi huszonöt év alatt íródtak, változatlan, esetleg átdolgozott formájukban hazai és külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg. Több olyan alap gondolatot tartalmaznak, amelyek újszerű meglátást jelentenek a magyar népi orvoslás kutatásában. Az első tanulmányban megpróbálkozik egy „kategorizációs modell” kialakításával, amelynek alapján az összegyűjtött anyagot, annak „belső rendező elvei szerint” rendszerezi, mégpedig történeti, néplélektani, személyiségtani, szociológiai és orvostudományi szempontból. Kiemeli a népi orvoslás kutatásának célját, fontosságát, s azt, hogy a „természetes gyógymódok (pl. gyógynövények) egyre nagyobb szerepet kapnak az orvosi gyakorlatban”.

A második írásban a népi orvoslás anyagát szintén formai szempontból elemzi; mégpedig a népi orvoslás nyelvének, szókincsének sajátosságaival (gazdagság, képi erő, objektivitás-realizmus) foglalkozik. Bemutatja a népi orvoslás nyelvére vonatkozó speciális jellegzetességeket: rámutat a mai népnyelvnek azokra az elemeire, amelyeket a samanizmus korának örökségeként tarthatunk számon, továbbá a magyar orvosi szaknyelv és a mai népnyelv viszonyára, a népnyelv teremtő erejére és az életbölcse ség népnyelvi megnyilvánulásaira.

A formai vizsgálódások után a harmadik fejezetben a „lelki tartalmak kutatása” következik, ahol is részletesen elemzi a népi orvoslást meghatározó alapelveket, szemléletet és észjárást, s ezek alapján meghatározza az orvoslás történetének korszakait. A népi gyógyszer-tan, betegség-tan, kóroktan, tünettan és kórélettan anyagának, de magának a népi orvoslás szókincsének az elemzése alapján is megállapítja, hogy a népi orvoslás humorális patológián alapul. A humorális patológiai szemlélet alapvető jelentőségére a népi állatorvoslásban mutat rá, de kutatásai alapján bizonyítja, hogy éppúgy érvényes ez a népi emberorvoslásban is. Az orvostudományban a humorális patológia a XVI–XVII. századig volt érvényes, tehát ebből következik, hogy a „mai magyar népi

orvoslás a XVI–XVII. századi kultúrának felel meg”. Ennek a megállapításnak a helyességét a kiadványban található további tanulmányaiban kifejtett gondolatok is bizonyítják.

A pszichoszomatikus szemlélet és a népi orvoslás viszonyával foglalkozó írás mottójául a szerző Elekes György következő gondolatát választotta, amely Oláh Andor munkájának miértjeként is tekinthető: „Az orvostörténelem feladata az, hogy megteremtse a régi és a mai kutató és gyógyító orvosi tudomány között a történeti folyamatosságot, előmutassa a régi eredményeket és a megszakított logikai gondolatsorokat, hogy azt újra végigjárva, esetleg meglepő eredményekre bukkanjon.” Ebben a fejezetben mutat rá a népi terápia és a népi kóroktan pszichoszomatikus jellegére, amely a pszichoterápia, a szomatikus terápia jelentőségében, az optimális orvos–beteg viszony kialakításában, a gyógymódok hatékonyságában és a hármas ősi egységtörvényben (gyógyító ember, erőtér, gyógymód) nyilvánul meg.

Az ötödik, „Kend meg a nyakam, a te kezed hasznos” című tanulmányban egy orosházi kenőasszony tudományát írja le. Összehasonlítja a mai népi gyógyászati anyagot Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis* című munkájából vett példákkal, s megállapítja, hogy a népi orvosló gyógyító módszere a természetes gyógymód rendszernek felel meg; s itt hívja fel a figyelmet arra, hogy ennek a rendszernek a megismeréséhez nagy szükség van „a népi orvoslásra vonatkozó alapos és széleskörű gyűjtésre”.

Hasonló problémákkal foglalkozik a kötet további fejezeteiben is. Az egyikben párhuzamot von a hippokratészi orvosi hagyomány és a mai magyar népi orvoslás, a másodikban és a harmadikban pedig a Békés vármegyei pestis-, kolera- és himlőjárványok körülményeinek leírásával a XVI–XVII. századi orvostudomány és a magyar népi orvoslás között. A tanulmánykötet utolsó dolgozata a népi orvoslás gyógynövény gyógyszereivel foglalkozik, kiemelve a két legnépszerűbb házi orvosságot, a fokhagymát és a vereshagymát.

Az adattári anyag 84 adatközlőtől, 31 Békés megyei helységről származik. A népi orvoslás anyagának tulajdonságait mérlegelve, pontos munka eredményeként a következő felosztásban közli itt az adatokat: az első négy fejezetben sorra veszi a népi anatómiára és az alkattanra, a népi élettanra és kórélettanra, a népi kóroktanra és a népi tünettanra vonatkozó adatokat. Az ötödik fejezetben az egyes betegségek és gyógyításuk találhatók.

A népi gyógyászat történetében meghatározó jelentőségű, színvonalas kiadvány értékét emeli a zárórészben található gyógynövényjegyzék, a német nyelvű összefoglaló és a fényképfelvételek gazdag csoportja.

Danter Izabella

Ortutay Gyula: Magyar népköltészet.

Népballadák. Népmesék. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 374 l.

Ortutay Gyula halála után több mint hét esztendővel jelent meg ez a kötet. Utolsó, be nem fejezett munkája, valójában tisztelgés emlékének, nem önálló alkotás. A száz balladaszöveg átfogja a magyar balladakincset, a harminc mese meg sem közelíti, hogy

képet adjon a magyar népmesék világáról. A két kísérő tanulmány korábbi Ortutay-írásokból formálódott, maguk a népköltési darabok is klasszikus régi, többnyire sokszor publikált darabok. A kötet egy meg nem valósult népművészeti sorozat tagjának készült. Ortutay súlyos betegsége miatt már csak körvonalazhatta elképzelését, a sajtó alá rendezés munkáját két tanítványa, utóbb munkatársa, Kovács Ágnes és Kriza Ildikó végezte el. Ők írták a tudományos igényű jegyzeteket is. Maga a posztumusz kötet különben nem tudományos célból készült, szerepe az, hogy időről időre friss kiadásban kerüljön az olvasó kezébe a klasszikus magyar népköltészet.

Hungarológiai szemléről lévén szó, föl kell vetnünk egy nem közömbös kérdést, mely időnként fölbukkan magyar néprajzi kiadványokban: magyar néprajzi tárgyú írásokhoz, tanulmányokhoz nem magyar témájú illusztrációk kerülnek. A mostani kötet szép nyomdai megtervezése Szántó Tibor munkája. Ő állította össze képanyagát is, negyvenegy, a budapesti Néprajzi Múzeum fényképtárából való, részben a századfordulóról, részben a két világháború közötti időből származó felvételt. Legalább is szakmai jártasság alapján erre az időszakra lehet következtetni, mert az aláírások pontatlanok, hibásak, olykor érthetetlenek. El kell ismerni, hogy a képek többségét még nem, vagy nagyon régen közölték, noha fejtörést okozhat az olvasónak, hogy mi közülük lehet ezeknek a népmesékhez és a népballadákhöz. Nyilvánvaló, hogy ezt a két műfajt igen nehéz néprajzi anyaggal illusztrálni. Ám mindez nem magyarázat arra, hogy – valószínűleg dekorativitása miatt – jelentékenyebb számú magyarországi nemzetiségi anyagot találunk köztük. Vajon tényleg mit keres ebben a kötetben a rézbányai román turkajárás, vagy az ugyancsak román lupényi bányásztemetés, a Nagyszében környéki szász „májusfa tánc” és így tovább? Nemcsak anakronizmusról van szó. Mit szólna a magyar olvasó fordított esetben, ha román vagy szlovák néprajzi kiadványokban magyar néprajzi felvételeket találna illusztrációul? Mindezt el lehetett volna kerülni a fényképanyag szakmai lektorálásával.

Kósa László

Palkó Attila–Portik Irén–Zsigmond József: Felső-Maros vidéki varrottasok.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 44 l., 82 t.

A Szászrégen környéki magyarság hímzéseire az 1940-es évek elejéig nem figyelt föl a néprajzi kutatás, addig csupán a helyi, erdélyi sajtóban jelent meg róluk szórványos híradás. Észak-Erdély visszacsatolása után Palotay Gertrud és Szabó T. Attila foglalkoztak az ismeretlen vagy ismeretlenebb, addig méltatlanul elhanyagolt erdélyi hímzések vizsgálatával. Palkó Attila magyarói születésű tanár pedig az 1950-es évek elejétől gyűjtötte össze a most kiadott album törzanyagát, melynek gyarapításában sokat segítettek szerzőtársai.

Albumban bemutatott hímzések két falucsoportból származnak. Magyaró, Disznajó, Holtmaros és Marosvécs Szászrégentől északra, a Maros völgyében helyezkednek el. A szakirodalom voltaképp ezeket a településeket ismeri Felső-Maros vidékieknek. Beresztelke, Kisfülpös, Nagyfülpös, Tancs, Unoka, Toldalag, Póka, Nagyercse, Vajdaszentivány szintén a Maros folyása közelében, de jórészt attól kissé távolabb, Szász-

régentől délnyugatra, a Mezőségen fekszik. Az utóbbiak népművészetéről a mostani kiadvány az első nagyobb mértékű híradás.

Noha a kiadás elsődleges céljai között találjuk a visszajuttatás törekvését – nemcsak a falvak még hímezni kész asszonyai és leányai számára, hanem szakkörök vagy egyéni kézimunkázók öröme is –, a 271 mintát bemutató lapokat megelőző szöveges rész tudományos igénnyel készült. A Felső-Maros menti hímzések virágkora, fejlődésüknek mintegy a csúcspontja az 1850–1900 közötti évtizedekre esett. Jelképes, hogy az 1901-ben Marosvásárhelyen rendezett ipari kiállításon kerültek először nagyközönség elé, s szinte ez időtől kezdődött hanyatlásuk, eltűnésük. A két esemény közt nem okozati összefüggés áll fenn, hanem a népi kultúra iránti érdeklődés törvényszerűsége tükröződik. Mint sok más esetben, erre a népművészeti alkotásra is akkor terelődött rá – akkor még csupán a helyi – figyelem, amikor már nem volt igazán eleven. Az 1880-as évektől tevékenykedett Kalotaszegen Gyarmathy Zsigmondné, az ottani hímzés nagy hírnevének megalapozója. Vele párhuzamosan Magyarországon még jónéhányan dolgoztak azon, hogy egy-egy hímzést az akkor mutatkozó kereslethez igazodva háziipari ágazattá formálva mentsenek meg az enyészettől. A Felső-Maros menti falvaknak is akadt egy református papné pártfogójuk, neki azonban több okból – valószínűleg a vidék távoli fekvése, félre eső volta miatt – nem sikerült piacot találnia és a hímzéseknek nagyobb karriert biztosítania. A hímző gyakorlat – sorvadása ellenére – azonban a közelmúltig sem halt el teljesen. Néhány lelkes helybeli pedagógus szorgalmazta életben tartását.

Az album táblái alapos betekintést nyújtanak a túlnyomólag piros és kék, illetőleg piros-fekete, ritkábban piros-kék hímzések világába. A régi rétegben valóban kitapintható a történeti stílusok, a nemesi udvarházak varrottasainak hatása, szász és román kölcsönhatások is mutatkoznak, és végül föltűnnek a legújabbkori polgári-városi természetes minták is. A bevezető tanulmány régi és új típus szerint választja szét a mintakinccset; ez az osztályozás azonban nem fedi a magyar néprajzi szakirodalomban megkülönböztetett régi és új stílus fogalmát, inkább egy régies, tradicionálisabb és egy újabb, erősen városias befolyás alatt álló ízlést tükröz.

Mind a közművelődési, mind a tudományos követelményeknek megfelelően találunk a szöveges részben ismertetőt a minták szerkezeti fölépítéséről, a hímzés alapanyagáról, a hímzés helyéről és funkciójáról (párnák, abroszok, női és férfi ingek, lepedők, halottas lepedők) és az öltésmódokról. A közölt mintarajzokat szintén részletes, katalógusszerű leírás és harmincegy fénykép előzi meg.

Kósa László

Péntek János–Szabó Attila: Ember és növényvilág.

Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 367 l.

Humán érdeklődésű biológus és biológiai érdeklődésű nyelvtudós baráti társulása kellett ahhoz, hogy ez az általuk *etnobotanikainak* vagy *etnogeobotanikainak* nevezett könyv megszülessen. A sikerhez mindkettőjüknek földrajzkatatónak, néprajzkatatónak

és történésznek is kellett lennie. A tudományközi együttműködésnek, melyről manapság annyit beszélnek, így jöhetett létre ez, a magyar nyelven páratlan irodalmi alkotása.

1972-től mintegy évtizeden át folytatták az adatgyűjtő munkát. Ennek során 984 kérdésből álló kérdőívet kérdeztek ki 251 embertől, a vidék vegyes nemzetiségének megfelelően 168 magyartól és 83 romántól. A nyersanyag a kötet mintegy harmadát kitevő adattárban található meg, tanulságos bűvárkodási lehetőséget nyújtva botanikusnak, nyelvjáráskutatónak, etnográfusnak egyaránt.

A bevezető fejezetek a tudományág rövid történetébe engednek bepillantást. Ismertetik a munka lefolyását, bemutatják a táj vázlatos történetét, elhelyezik a térképen, sőt még demográfiai változásokról is tájékoztatnak. Ez utóbbiak egyáltalán nem kedvezőek, különösen a kalotaszegi magyarságra nem. Ez a vidék közel száz esztendeje eljutott arra a fokra, hogy előnytelen természeti feltételek miatt mezőgazdaságból az adott üzemszervezeti és technikai fokon nem tud megélni. Mivel iparosítása sem történt meg, ugyanakkor Erdély egyik korán polgárosuló tájegysége, a magyarok közt sok évtizeddel ezelőtt megkezdődött a születésszabályozás.

A bevezető részek után következő első nagy egységet, a növénytakaróról szóló fejezetsort Szabó Attila írta. Ezt tárgya miatt nem részletezzük. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy Kalotaszeg változatos felszíne és domborzati különbségei igen sokféle növénytársulás vizsgálatát tették lehetővé. Nyilvánvalóan más a dombvidék, a középhegység jellegű és az alhavasi táj növénytakarója.

A második nagy egység a szerzőpáros közös munkája, a növényvilág és a népi kultúra viszonyát tárja föl. A növényi gyűjtögetés – talán a már fentebb említett történeti körülmények miatt – itt kevésbé látszik gazdagnak, mint más zártabb és kevésbé polgárosult tájakon. Annál rétegzettebb és változatosabb az ember és a természet találkozásának többi színtere. A növényi gyűjtögetés a parasztkultúrák kiegészítő jellegű területei közé tartozik, ínségben, másodlagos primitívitások fölülulásával elevenedik meg, annál inkább fontos a kerti táplálék-növények és a dísznövények kultúrájának előretérése. A szobanövények, virágoskerti növények vagy a temetők növényzete a magyar néprajzban alig vizsgált tárgy. Különös keveréke az archaizmusoknak és a természethez változatlanul közel élő ember újabb és újabb leleményének az ember- és állatgyógyászat, vagy a növények mesterségbeli, háztartási eszközök valamint játékok számára történő alkalmazása. A szerzők kitűnő megfigyelő készségének és friss szempontjainak tanúja, hogy számbaveszik a jelek, jelzések, továbbá a folklór botanikai vonatkozásait is. Anyaguk oly színes, hogy az ismertetés meg sem kísérelheti bemutatni. Maguk a szerzők is küszködnek a feldolgozás bőségének zavarával. Ezért csupán mutatványyszerűen készítették el néhány növény teljességre törekvő kismonográfiáját. Az egyik az *alakoré*, a már-már kipusztultnak hitt primitív búzafajé, melyet valóságos botanikai régészkedéssel találtak meg. A babé és a paszulyé egy európai őshonos és egy hasonló amerikai növény „párharcat” mutatja be. A harmadik a burgonyáé, az újkor talán legfontosabb kenyérpótló növényéé. Kalotaszegi elterjedése talán kétszáz esztendőre tekint vissza. Bekerülésének számos különböző útját változatos néprajzi megnevezése tanúsítja.

A könyv harmadik nagy egysége a nyelvészeti, a népi növénynevek tárgyalása Péntek János tanulmánya. Az anyag osztályozását és elemzését modern nyelvészeti

iskolák eredményeit hasznosítva végezte el a szerző. Ezután következik a már említett adattár.

Az *Ember és növényvilág* igen nagy tárgyszeretettel és hallatlan szorgalommal készített könyv. Biológiai környezetünk ügye ma köztudottan nagyon fontos, de egy kicsit divatos tárgy is. Ez a munka azonban minden területen újat ad, példát mutat. Arról szól, amit a címe pontosan jelez, az ember és a növényvilág sokoldalú, harmonikus viszonyáról, arról, ami sok helyen megbomlott vagy megbomlani látszik.

A könyvben 158 fényképfelvétel látható. Pompás felvételek, sokatmondó képek, remek illusztrációk. Sajnos, hozzá kell tennünk, hogy csupán eredetiben igazán olyanok, mint amilyenek mondtuk őket. A nyomdai kivitelezés gyarlósága miatt méltatlanul sokat veszettek értékükből.

Péntek János és Szabó Attila etnobotanikai monográfiáját angol és román nyelvű összefoglalók és tartalomjegyzékek zárják.

Kósa László

Pillich László: Városom évgyűrűi.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 126 l.

A műfaji meghatározás mindenképpen pontatlan, de ha mégis találnunk kell egy rekeszt a Kolozsvár külvárosairól szóló könyvnek, talán leghelyesebb szociográfiai riportnak nevezni. Némi túlzással azonban lehetne a minősítés történeti munka is, hiszen lassan szájhagyományba vesző, majd talán végleg eltűnő állapotokat örökít meg. De benne van ebben a könyvben egy városi néprajzi tanulmány anyaga is, csak nálunk ez a tudományágzat még kidolgozatlan, így nehéz lenne kihüvelyezni belőle. Pillich László az óramutató járásával ellentétes irányban kerüli meg szülővárosát, és jórészt emlékezetből, elbeszélésekből rekonstruálja a századelőig kitapintható változásokat. A múlt nagyon fontos számára, de legalább annyira az a jelen is, sőt mintha ez fontosabb volna, mert egy huzamosabb ideig tartó szerves fejlődést a jelenben törnek szét, semmisítenek meg külső erők. A könyv voltaképp erről szól, az utolsó órákban örökíti meg a kolozsvári külvárosokat, azok maradványát. A cím érzéletes hasonlat: mint a fát az évgyűrűk, úgy „nőtték” körül a történelmi városmagot az újabb negyedek. Az egykor zöldségféléket termesztő és fuvarozó, *hóstátiak*nak nevezett parasztok mellett már több mint száz éve az ipari munkásság, a vasutasok, a napszámosok, az alkalmi munkavállalók, a szolgáltató ágazatokban dolgozók tömegei alkották Kolozsvár külvárosi lakóinak, magyarságának többségét. A mai beavatkozás brutális. Korábban is sokfelől vándoroltak ide emberek, de hamarosan kialakultak az utcaközösségek, ismerték egymást, valamelyest összetartottak, a mai hatalmas tömbházak lakóiról ugyanez nem mondható el. A könyv sok gondolatot indít el az olvasóban. Vajon hol a modern nagyvárosok növekedésének határa? Mit viselnek el a közép-európai térség „megmozgatott” néptömegei úgy, hogy utódaik testiekben és lelkiekben ne károsodjanak? Kötelező olvasztótégelye-e a XX. századi nagyváros a nemzetiségeknek, amint világszerte tapasztalható vagy fordítva, lehetséges a negyedek szerinti elkülönülés és megmaradás, amire szintén akadnak példák? A könyv szinte minden lapja figyelmeztet,

hogy a hely emléke addig él, amíg az emberek éltetik. A változások nemcsak egy életformát, a kisvárosit tüntetik el, hanem erősen fenyegetik a magyar nyelvet is. Kapaszkodó nemigen sejlík föl. A kötetben közölt fényképes táblák nyomasztó, sivár világot mutatnak. Ilyennek látszik a halálra ítél, de még álló földszintes utcásor, az éppen lerombolt és az új negyed is. Csupán itt-ott csillan föl a régi szerves kultúra nyoma, egy-egy kert vagy harmonikus megjelenésű épület.

Pillich László könyve nem ad feleletet a kérdésekre, csak borongásra készítet. Olvasói elé nem rajzolja sem a megmaradás, sem az elmúlás jövőjét, de kinek-kinek megengedi, hogy kialakítsa a maga következtetéseit.

Kósa László

Polner Zoltán: Éganyám, földanyám.

Makó környéki ráolvasások és hiedelmek. Makó, 1985. 41 l. (A Makói Múzeum Füzetei 45.)

Polner Zoltán több, mint két évtizede folytat folklorisztikai gyűjtést Csongrád és a hajdani Csanád megye területén. Ez a kisterjedelmű, ám igen értékes tartalmú kötet Makó város és tizennégy környékbeli község hagyományaiból foglal magába válogatást. A rövid bevezetőt két nagy csoportba sorolva követi a szövegközlés. Az elsőbe ráolvasók, a másodikba hiedelemtörténetek kerültek. A szövegeknek és történeteknek gazdag változatsorát adja közre Polner. Kötete fontos hozzájárulás a dél-tiszántúli és Szeged környéki folklór ismeretéhez.

K. L.

Polner Zoltán: Koronával koronázzák.

Makó környéki népi imádságok és Krisztus-legendák. Makó, 1985. 57 l. (A Makói Múzeum Füzetei 48.)

Kálmány Lajos, Bálint Sándor és Erdélyi Zsuzsanna útmutatása és példája nyomán Polner Zoltán jelentékeny nagyságú szakrális folklórt gyűjtött össze a Dél-Tiszántúlon és Szeged környékén. Ebből nyújt át újabb kötetében értékes válogatást, miként a kiadvány alcíme is jelzi, népi imádságokat és Krisztus-legendákat. Mindkét műfajt számos szövegvariánssal közli. A gyűjtemény bevezetője nemcsak a gyűjtő kutatási beszámolóját foglalja magába, hanem eszmefuttatást tartalmaz arról, hogy Polner Zoltán az első ismert magyar vers, az Ómagyar Mária-siralom nyelvi-költői hagyományát véli felfedezni az apokrif népi imádságokban.

K. L.

Seres András: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások.*

Sajtó alá rendezte: Keszeg Vilmos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 545 l.

Néprajzi szempontból meglehetősen elhanyagolt tájegységről, a Barcaságról tudósít ez a kötet, Seres András igen gazdag, tartalmas gyűjteménye.

Barcaság a mai Romániában az Olt nagy déli kanyarulata és a dél-erdélyi havasok között elterülő hegyi medence neve. A barcasági magyarok jórészt a Hétfalunak nevezett településeken – Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu (Négyfalu), Tatrang, Zajzon, Pürkerec (Háromfalu), valamint Bodola, Keresztvár, Barcaújfalu, Krizba, Apáca és Ürmös községekben élnek. A gyűjtemény e falvak mindegyikében végzett gyűjtésből ad válogatást. A kötet elején előszó vázolja a vidék történetét, amelynek lakossága a középkorban a határőrség szerepét töltötte be. A lakosság főként mezőgazdasággal, kisebb mértékben kőművességgel, famunkával, mészégetéssel, fazekassággal foglalkozott.

Seres András olyan kiváló elődök, mint Orbán Balázs, Kolumbán Lajos, Horger Antal munkásságának méltó folytatója. 25 év gyűjtőmunkájának eredménye ez a teljesre törekvő kötet, amely a barcasági népköltészet eddig legteljesebb tárháza.

A gyűjtő abban az időben fogott hozzá a gyűjtéshez, amikor – ha már nem is élt a népköltészet minden műfaja – még sokan fel tudták idézni, emlékezetük töredékeiből elő tudták hozni az olykor évtizedek óta nem hallott-mondott balladát vagy mesét. S így kapunk képet a barcasági magyar népköltészetnek a XX. század második felében tapasztalható életéről és lassú elmúlásáról.

A gyűjteményben szinte minden népköltészeti műfaj képviselve van. Mesék, mondák, balladák, dalok, gyermekfolklór, közmondások, találósok után a népköltészet írásos műfajaiból is olvashatunk válogatást: a sír- és házfeliratokból valamint az írott versekből. A népszokások leírása különösen színes és pontos. Ezek között találunk olyat is, amely ma él: például a csak a hétfalusiaknál ismeretes boricatánc és a kakaslövés. A kötet a gyűjtött anyagot műfajonkénti besorolásban közli, így megkönnyíti a tájékozódást. Az érdeklődő olvasónak és a kutatónak egyaránt nagyon hasznos Keszeg Vilmos jegyzetelése, amely a példák után következik. A gyermekfolklór fejezetet Gazda Klára gondozta, a dallamokat hangszalagról Jagamas János jegyezte le, valamint Szenik Ilona irányításával Könczei Árpád és Szalay Zoltán. A kötetet jól elgondolt mutatók egészítik ki. A mesék és balladák betűrendes mutatója után a népdalok szakaszkézdő sorainak mutatója következik. Pontos helynévmutató, az adatközlők mutatója, valamint a szövegben előforduló helység- és vidéknevek jegyzéke zárja a kötetet.

Szemerkenyi Ágnes

Sigmundová, Marta: Rodinný život a obyčaje v obci Sikenica (část Velký Pesek).

[A családi élet és szokásai Nagypeszeken]. Tekovské múzeum, Levice, 1985. 99 l., 19 kép.

A munka lényegében két nagyobb részre bontható: az elsőben a település története, társadalmi viszonyaira, a helyi családstruktúrára, rokonsági rendszerre vonatkozó,

nagyobbrészt recens néprajzi, illetve statisztikai adatok fősorakoztatásával és elemzésével ismerteti a szerző azt a közeget, amelyben a kiadvány gerincét képező részben bemutatott néprajzi jelenségek éltek. Ez a második egység az emberélet három nagy fordulójához, a születéshez, a házassághoz és a halálhoz kapcsolódó hiedelmeket, szokásokat tartalmazza. Amíg a születéssel—keresztelővel és a halállal—temetéssel kapcsolatban amolyan állóképet adva, nagyjából a két világháború közötti viszonyokat mutatja be, addig a házasság—lakodalom esetében két modellt rajzol meg: egyet az 1930-as, egyet pedig az 1980-as évekből.

A mindössze 100 példányban, sokszorosított eljárással készült kiadványhoz viszonylag gazdag képmelléklet és magyar nyelvű összefoglaló járul. A sociográfiai ihletettséggű, de lényegében a leíró néprajz klasszikus módszerével készült munka hasznos adalék a Garam-mente népi kultúrájának alaposabb ismeretéhez.

Liszka József

Sozan Mihály: A határ két oldalán.

Párizs, 1985. 143 l. (I. U. S.: az Irodalmi Újság Sorozata)

Az amerikai kultúrantropológus szerző egyedülálló lehetőséget ragadott meg. A Győr megyei Táp és a volt Vas megyei Alsóőr (ma Ausztria) népe 1920-ig közel ezer esztendőn át ugyanabban az országban, 1945-ig azonos társadalmi rendszerben, azóta ellentétes társadalmi rendben és más országban él. A távolság mindössze 125 km közöttük. „Jelen tézisem az, hogy az egymás mellett élő két rendszer ugyanarra az etnikumra, a magyarságra más-más hatást gyakorolt és gyakorol; más egyéneket és közösségeket hoz létre.” — írta Sozan és huzamosabb ideig tartó jelenvizsgálattal igyekezett tézisének konkrét tartalommal megtölteni. (Hasonló kutatásra az NSZK—NDK viszonylatában kerülhetne még sor, ha a politikai viszonyok kedveznének, és talán a karintiai meg a szlovéniai szlovének között.)

A könyv előszavának határozott és erős kritikai hangja nyomatékosítja az antropológiai kutatás fontosságát, mely végsősoron nemcsak a kettéosztott Európa, hanem a két világrész viszonyának magyarázatához is hozzájárulhat. A szerző 1973 és 1979 között 12-12 hónapot töltött családjával a két községben. Megfigyelte és tanulmányozta életüket. Összehasonlítást a politikai intézményrendszer, a gazdasági élet, a társadalom helyi intézményei és formái, valamint a világnézet területén végzett.

Sajnos, az olvasó fölfokozott várakozásának a vizsgálat eredménye nem minden téren felel meg. A szerző kitűnő meglátásai, szemléletesen föltárt anyagai ellenére az olvasóban hiányérzet is marad. Leginkább az, hogy úgy érzi, a kutatónak nem mindig sikerült a jelenség lényegét megragadnia, nem mindig tudott mélyre hatolni, ami az úttörés nehézségeit tekintve rendszerint érthető, magyarázható is. Ezt annak is el kell fogadnia, aki szerint a szovjet típusú szocializmust bíráló szerzőnek nincs igaza, s ezért elégedetlen látja a kiinduló tételek alátámasztásának nem mindig meggyőző voltát vagy tévedéseit, de más oldalról annak is ez lehet a véleménye, aki Sozannal azonos álláspontot foglal el, és elégedetlenül veszi tudomásul a vizsgálat hiányosságait.

A fő tételek azonban így vitathatatlanok. A két község az egykori magyar Dunán-

túlon nagyon sok vonásban, statisztikai mutatóban hasonlított egymásra (népesség-szám, etnikum, természeti környezet – kevésbé a vallásban és a nyelvi környezetben), de alig negyven esztendő elegendő volt ahhoz, hogy határozottan szétartó társadalmi változások következményeként ma már alapvetően különbözzenek egymástól az élet fő területein. Tápon a fölülről irányított politikai rendszer totálisan megszüntette a falu egykori autonómiáit, mert a végrehajtó-igazgatási szervek helyi érdekeket, spontán kezdeményezéseket nem képviselnek. Alsóórön viszont folytonos marad, sőt az osztrák polgári demokratikus berendezkedés további tökéletesedésével még erősödött is az öngazgató-vállalkozó intézményrendszer. Ha távolabbra tekintünk, nem lehet tagadni, hogy az ezer lakoson aluli települések (Táp és Alsóór egyaránt közéjük tartozik) sorsa Közép-Európában a határ két oldalán egyaránt nem biztató. Lakóiknak a helyben maradás miatt bizonyos urbanizációs előnyökről ma is le kell mondaniuk. Kérdés persze, hogy ezek nem viszonylagos előnyök-e, azaz elképzelhető megítélésük ellentétes előjelekkel is, amit már csupán az is bizonyít, hogy a helyben maradó lakosság nem feltétlenül óhajtja elsajátításukat. Az antropológiai tanulmányból azonban világosan kiderül, hogy az alsóórieknek több a jelenlegi esélyük vélt vagy valós hátrányaik leküzdésére, mint a tápiaknak, és ha hasonló gondokat találunk is a két községben, az alsóóriek vitathatatlanul jobb gazdasági körülmények között élnek, mint a tápiak.

Kósa László

Szeghalom protestáns közössége a XVIII–XIX. század fordulóján.

Szerkesztette: Bencsik János. Szeghalom, Sárreai Múzeum Baráti Kör és a református egyház. 1985. 110 l. (Sárreai Füzetek 7.)

A kis kötet – címével nem teljesen összhangban – három történeti, részben néprajzi tanulmányt közöl. Az elsőben Bencsik János Szeghalomnak és vidékének rokoni kapcsolatai (1790–1828) címmel hét szomszédos sárreai település (Szeghalom, Körösladány, Füzesgyarmat, Dévaványa, Köröstarcsa, Vésztő és Csökmő) házassági szokásait és házassági tendenciáit vizsgálja egyházi anyakönyvek alapján. Fontos eredménye, hogy – már a vizsgálat korában is – a viszonylag nagylétszámú községek nyitottak voltak házasság szempontjából, exogámia jellemezte őket. Mindez a kultúra, az életmód és a vallás hasonlóságán alapult, egyidejűleg magát a hasonlóságot folytonosan erősítette. A második tanulmányt Nagy László írta Edények és használatuk a magyar református egyházban címmel. Tárgyánál fogva a liturgikához, tágabb értelemben az egyháztörténethez tartozik, de számos néprajzi vonatkozása is van. Végül Szalay Emőke A füzesgyarmati és szeghalmi református egyház úrasztali edényei címmel két nagy lélekszámú tiszántúli paraszti közösség egyházának tulajdonában lévő XVII–XIX. századi ón- és ezüst edényeket mutat be a művészettörténet eszközeivel.

K. L.

Szenti Tibor: Parasztvallomások.

Gazdák emlékezése Vásárhelyről. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 390 l.

A kötet helyszíne a dél-tiszántúli Hódmezővásárhely, a néprajzi irodalomból és a szépirodalomból jól ismert nagy agrárváros. A szerző a helység talán legjellegzetesebb társadalmi rétege, a birtokos parasztság kultúráját és életmódját dolgozta föl, elsősorban visszaemlékezéseik alapján. Az adatrögzítésnek meglehetősen egyéni módjával élt. Beszélgetés közben kézzel jegyezte a hallottakat, majd letisztázva visszaadta a beszélgetőpartnereknek, akik javítottak rajta és kiegészítették. Mások megadott szempontok szerint írásban rögzítették a mondandójukat. Jogos tehát vallomásnak nevezni a kötetben dőlt betűvel szedett, az egykori gazdáktól származó szöveget, amely a szerző megfigyeléseivel, olvasmányaiival, egyéb dokumentumokkal együtt válik teljessé.

Az első nagy tematikus rész a szájhagyományban élő nemzeti és helyi történet összefoglalása, talán az egész kötet legegységesebb fejezete. Inkább heterogén a második rész, mely az életmódot és bizonyos műveltségbeli szokásokat tartalmazó fejezetekből áll. Erénye a különös egyéniségek és különös szokások kiemelése. Ezekről az állandóan tipikust kereső néprajzi kutatás, de gyakran a szociográfia is elfeledkezik. A harmadik rész a néprajzi, szociográfiai – és a könyv műfaját tekintve hozzátehető –, történeti szociológiai irodalomban elhanyagolt területek, testkultúra, orvoslás, szexuális élet, elmúlás-halott kultusz, világnézet bemutatása, a kötet legtöbb újat hozó, legmélyebbre ható hányada.

A vallomás önkép, a lejegyzés módszere miatt többszörösen kontrollált önképpé válik. A szerző nem mindig tudja áthidalni a műfajból adódó ellentmondásokat. Ez különösen a harmadik egységben, a legintimebb szférák magyarázatánál ütközik ki (nemi élet, vallás, világszemlélet). Összehasonlító anyag hiányában, illetőleg annak mellőzése miatt gyakran nem minősül hódmezővásárhelyinek a mentalitás, a viselkedés, a kultúra egy-egy vonása, részlete, ami pedig jóval szélesebb földrajzi és társadalmi körben érvényes, mint a hódmezővásárhelyi elsősorban református gazdaréteg. A szerző nem kritikátlanul, mégis gyakran patetikusan azonosul vallomástevőivel, elfogultságait nem is tagadja. Igaz, ha távolságtartó lett volna, talán kevésbé hatolt volna be világukba.

A szóbanforgó gazdaréteg mintegy száz esztendőn át a város legkarakteresebb társadalmi rétege, gazdasági erejének és politikai állásfoglalásainak legfontosabb hordozója volt. Szenti Tibor beszélgető társai évtizedekkel a réteg erőszakos fölbomlasztása után, sokan az emberi életkor végső határán állva vallottak életükről, életformájukról, gondolkodás módjukról. Ilyenformán a szerző nemcsak igen gazdag anyagot mentett meg az elmúlástól, hanem olyan értéket is, mely a magyar parasztság történetének legutolsó szakaszát jellemzi, de hordozóinak eltűnésével a jövőben más forrásokból csak töredékesen lenne rekonstruálható.

A könyv bevezetését a megjelenés előtt nem sokkal elhunyt hódmezővásárhelyi néprajzkutató, Tárkány Szücs Ernő írta. A népi jogélet és társadalom avatott szakemberének egyik utolsó írása szintén vallomás, de elsősorban nem a kötet anyagának értékelése, hanem a szülőföldhöz kötődés lírai hangulatú dokumentuma.

Tanulmányok az anyagi kultúra köréből.

Szerkesztette: Barabás Jenő, Paládi-Kovács Attila és Papp József közreműködésével. Eötvös Loránd tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1985. 97 l. és 38 dokumentum hasonmása. (Dissertationes Ethnographicae 5.)

A kötet a Györffy István nevéhez fűződő első budapesti néprajzi tanszék alapításának fél évszázados évfordulójáról megemlékező tudományos ülés előadásainak egy részét adja közre. Az ülés eredeti címe „A néprajz és tártudományai” volt. A rokontudományokkal való hagyományos kapcsolatok ápolásának kiemelése megfelelt a tanszékalapító Györffy professzor törekvéseinek, munkássága megbecsülésének. A megemlékezés természetesen megkívánta, hogy a tanszék történetéről, az egyetemi néprajzi oktatás múltjáról is készüljön összegzés. Az ünnepi ülészakot *Pölöskei Ferenc* nyitotta meg, aki meleg hangon emlékezett Györffy István születésének centenáriumán a nagy tudós iskolateremtő munkásságára.

A néprajz és a történettudomány érintkezési területeiről, egymásra ható módszertani törekvéseiről és a későbbiekben megszívlelendő együttműködési lehetőségekről adott tömör áttekintést *Orosz István*. A tájnévkutatás területén érvényesülő és gyümölcsöző tudományközi kapcsolatokat a nyelvtudomány szemszögéből *Juhász Dezső* értékelte. *Katona Imre* figyelmet keltő előadása Györffy István és a folklór kapcsolatát vette vizsgálat alá, ami egész életútját végigkísérte, noha tudományos munkásságában meglehetősen szűk helyet kapott.

A budapesti tudományegyetemen folyó néprajzoktatás történetét a múlt század közepétől szórványosan jelentkező előadások felsorakoztatásával napjainkig kísérte végig *Papp József*. Előadásként elhangzott rövid összefoglalását tudománytörténetileg rendkívül értékes melléklettel egészítette ki: közel egy évszázadot felölelő időszak (1864–1951) néprajzi, illetve néprajzi jellegű előadásainak felsorolásával, amihez a tanszéki kiadványok listája és a tanszéken megvédett doktori disszertációk jegyzéke csatlakozik.

A kötet második részét – közel felényi terjedelemben – tanszéktörténeti dokumentumok faksimile-közlése teszi ki. *A Papp József* fáradhatatlan kutatómunkáját dicsérő forrásanyag közzététele új megvilágításba helyezi az egyetemi néprajzoktatás, de részben a magyar néprajztudomány elmúlt fél évszázadának arculatát is. E dokumentumok révén a kiadvány a tudománytörténeti kutatások számára nélkülözhetetlennek számít.

Selmeczi Kovács Attila

Tápió mente néprajza. I–II.

Szerkesztette: Ikvai Nándor. Szentendre, 1985. 1056 l. (Studia comitatensia 15.)

Ismét kiemelkedően értékes tájmonográfiával lett gazdagabb a magyar néprajztudomány. Monográfia a Tápió mente népi kultúrájával foglalkozó két kötet akkor is, ha a hús szerző huszonkét tanulmánya nem öleli föl a hagyomány teljes körét. Mint a szer-

kesztő előszava tárgy és név szerint megnevezi, több tervezett írás végül nem készült el. A táji műveltség lényeges vonásai azonban nélkülük is kirajzolódnak.

Valóban „fehér folt” volt, amit a kutatói közösség munkája eltüntetett a néprajzi térképekről. Az északabbra fekvő Palócföld, különösen a szomszédos Galga mente, újabban a Jászság, azután a délre eső nagy alföldi mezővárosok, végül a főváros közvetlen falusi környezete már mind ismertebbek voltak néprajzilag az 1970-es évek derekán, amidőn a közéjük ékelődő vidék néprajzi feltárásának terve megszületett. A szerkesztői előszó tudatja az egyik legfontosabb eredményt, a Tápió mente átmeneti jellegű műveltségterület a fent említett vidékek között, elsősorban a síkság és a dombvidék találkozási vonalában. Ez a kijelentés az egyes tanulmányokban visszatérő kérdések és feleletek összegzése. Ahol csak lehetett, a szerzők minden alkalommal megismerlétek az összehasonlítást, a sokoldalú táji kapcsolatok kimutatását. Kétségtelen azonban, hogy a gyűjtés során sok nehézséggel kellett szembenézniük, ha az elmúlt száz esztendő állapotát akarták rekonstruálni, mert napjainkra nagyon elhalványodott a hajdani tradicionális paraszti világ képe. Csak országos összehasonlításban lehetne eldönteni, vajon a nagyarányú kopás ellenére mégis szép számmal felbukkanó archaizmusok egy konzervatívabb vagy egy nyitottabb jellegű táj tulajdonságait reprezentálják, mert az csupán tudományos közhely, hogy ezeknek az elmúlt évtizedekben már nem volt súlyuk a Tápió mente életében. A kopás és halványodás okait minden szerző pontosan ismeri: a közlekedéscsökkentő földrajzi helyzet és Budapest közelsége, ahová évtizedek óta ingázik a lakosság munkát vállaló jelentős hányada. 1945 előtt a jelentékeny uradalmak léte is rányomta bélyegét a lakosság körülményeire. Habár az archaikusabb rétegek töredezetten bukkantak föl a gyűjtés során, a változások egymást követő hullámai jó alkalmat nyújtottak a népi műveltség újkori átalakulása természetének részletes vizsgálatára. A lehetőséggel a tanulmányírók többsége jól élt.

Egy jó táji monográfiából ma már nem hiányozhatnak a társtudományok körébe vágó, a néprajzi elemzést megalapozó dolgozatok. A régészeti módszerekkel és leletekkel megközelíthető korokról *Dinnyés István* írt. Őt egészíti ki *Kocsis Gyula* nagyterjedelmű tanulmánya, mely a legkorábbi írásos forrásoktól a közelmúltig követi részletesen a vidék településtörténetét, ami egyúttal népesség- és birtoktörténetet is jelent. A néprajz a kétfeltek településforma és a kései tanyásodás pontos rajzával gyarapodott leginkább ebből a vizsgálatból. Könyvnyi nagyságú tanulmány a szerkesztőé, *Ikvai Nándoré* a paraszti gazdálkodásról, a legfontosabb megélhetési területről. Ikvai mintegy kétszáz esztendő metszetében mutatja be a változásokat az archaikus eszközöktől és munkamódoktól a fejlett paraszti birtokig. Írása jól dokumentálja országos folyamatok helyi lezajlásának szakaszait. Mellette *Bellon Tibor* a külterjes állattartásról és rétgazdálkodásról, *G. Móró Csillának* Tápiógyörgye századeleji birtokviszonyairól (az uradalom és a paraszti föld aránya) és *Berényi Istvánnak* a földhasznosításról szóló gazdaságföldrajzi tanulmánya kapcsolódik a tárgyhoz. A következő egység az építkezésé, ennek tanulmányai részben fedik egymást. *I. Sándor Ildikó* részletes beszámolót nyújt a tüzelőberendezések nehezen áttekinthető, sokat alakított, újított változatainak soráról. *Halász Péter* a telekhasználat és az építkezés változásait veszi számba. *Novák László* építkezéstanulmánya mindkettőjük anyagát érinti, de inkább fölvezet, mint részletezi a problematikát. *T. Bereczky Ibolya* viszonylag rövid írása a táplálkozásról még az építkezésnél is szemléletesebben rajzolja meg a Tápió menti

falvak lakóinak kulturális kapcsolatait környezetükkel. *U. Kerékgyártó Adrien* majdnem a lehetetlennel birkózik, amidőn a viselet kései emlékeit igyekszik számba venni. Az északra határos Galga mentével szemben ugyanis itt nem alakult ki a közelmúltig virágzó színes, mutatós viselet. (Alighanem ez az egyik oka, hogy a néprajzkutatás jó ideig elhanyagolta a tájat.) *Nagy Varga Vera* hasonló feladatot vállalt, mint *Kerékgyártó Adrien*, a díszítőművészet eltűnő emlékeit gyűjtötte össze meglepően szép sikerrel, noha a kiemelkedő művészeti értékű vidékek és falvak teljesítményéhez az itteni tárgyak alig hasonlíthatók. Ugyanő írja le a magyar díszítőművészetben viszonylag ritka eljárást, a falrafestést és -díszítést.

Az első kötet jórészt az anyagi kultúra körébe tartozó tanulmányokat tartalmazza, a második a folklorisztika és a társadalomnéprajz egy-egy tárgyát dolgozza föl. Az utóbbi ágazathoz szorosabban véve csupán két dolgozat tartozik. Az egyik a főváros közelségét hangsúlyozó „esettanulmány”: *Nagy Varga Vera* írása a szolgálókról, úttörő jellegű a néprajzban. A másikat *Őrsi Julianna* írta, megpróbálván összegezni mindazt, ami egy vidék néprajzi társadalomvizsgálata címszava alá tartozhat. Talán neki volt a legnehezebb dolga az összes szerző között, mert nemcsak igen nagy területet volt kénytelen átfogni, hanem szembe kellett néznie az általános szakirodalmi hiányokkal is. Tanulmányának középpontjában a család és a házassági kapcsolatok állnak. Színes, értékes leírások *Barna Gábor*tól a jeles napok szokásairól, *Gulyás Évától* a hiedelmekről és a hozzájuk kapcsolódó szokásvilágról, *Kurcz Enikőtől* az alakoskodók sokáig fennmaradt, kedvelt szokásváltozatairól, *Korkes Zsuzsannától* a népi gyógyításról szólók. *Hintalan László* terjedelmes gyűjtése a népi játékok, *Lázár Katalin* népzenei főlvételei a népdalok gazdag repertoárjába enged betekintést. Végül *Dusek László* a közelmúltat és a jelent mutatja be Tápíószentmárton, Tápíóbücske és Pánd szociográfikus jellegű, de gazdaságföldrajzi alapozottságú dolgozatában.

Megjegyzésre méltó, hogy a szerzők, ahol lehetett, figyelembe vették a tizennyolc Tápíó menti község szlovák lakosságának kulturális emlékeit is.

A függelékben a tanulmányok német nyelvű tartalmi összefoglalói olvashatók. A kötetet a német mellett angol, orosz és francia tartalommutató zárja.

Kósa László

Ungari muinasjutte [Magyar népmesék].

Ford.: Asu-Öunas, Ene. Kirjastus Eesti Raamat, Tallinn, 1985. 48 l.

Mindössze hét magyar népmesét tartalmaz a kis illusztrált mesekötet. Nem tudományos céllal készült. Két okból mégis rövid ismertetést érdemel. Magyar népmesék egy kis nép és egy rokon nyelvű nép körében az eddiginél nagyobb számban olvashatók.

K. L.

Vallási néprajz I–II.

Szerkesztette: Dankó Imre és Küllös Imola. ELTE Folklor Tanszék, Budapest, 1985. 375, 554 l.

Az 1980-as évek magyar néprajzában új szint képvisel a hosszú ideig háttérbe szorított és elhanyagolt vallási néprajzkutatás. Az elmaradást gyorsan behozni akaró szándék megnyilvánulása, hogy az ágazatnak már önálló periodikája is van. Első két kötetét a budapesti tudományegyetem Folklor Tanszéke adta ki a Magyarországi Református Egyház segítségével. A társulást megmagyarázza a két kötet tartalma, mely túlnyomólag az egyház addig bizonyos időközönként Debrecenben ülésező tudományos testülete, a Teológiai Doktorok Kollégiuma néprajzi szekcióján elhangzott előadásokat foglalja magába. Ezért protestáns és nagyobb részükben református tárgyúak. A református néprajzi vizsgálatoknak a római katolikushoz viszonyítva még tetemesebb hátrányt kellene eltüntetniük. Ezért érződik némi sietség, kiforratlanság is a kötetek tartalmán.

A bevezető, a kutatás tárgyát kereső és általános problémákat feszegető írások többféle megközelítést javasolnak. Ezek közül az egy vallású közösségek komplex kutatása konkrétan a reformátusokra vonatkoztatva azt jelentené, hogy minden a református vallási néprajz tárgya, ami egy református parasztközösség kultúrájának része, ma már túlhaladott és azért sem teljesíthető, mert homogén vallási közösségek a falvakban nem léteznek. Több esélye van az egy vallás keretei közt maradó vizsgálatoknak, ha jellegzetes területeket, témákat igyekeznek keresni. Amint ezt a kötetek több dolgozata bizonyítja, ilyenek protestáns viszonylatban a keresztesítés, a konfirmáció, az úrvacsora, az adakozás (egyáltalán az egyházfenntartás), a templomi felszerelések, a temetés néprajzi vonatkozásai, valamint a presbitérium működésével, a mindennapi élet kegyességi szokásaival és természetesen a nagy egyházi ünnepekkel kapcsolatos kutatások. Tudatosan nem említettük a fősorolásban az esküvőt és a lakodalmat, mert ezeknek nagyon kevés a vallási néprajzi vonzata. Éppen ez a példa – ilyen tárgyú írás is olvasható az egyik kötetben – fölveti a vallási néprajz illetékességének a körét, határainak mibenlétét. A kevéssé kiforrott tudományágazatok esetében érthető és magyarázható az átfedés. Részint a néphit- és népszokás-vizsgálatokra, részint az egyháztörténeti stúdiumokra gondolunk. Mindkét területre találunk példákat a kötetekben. Az egyháztörténetnél külön említendő, hogy a vallásgyakorlat változása miatt és annak ellenére, hogy a vallásos típusok ezeket a változásokat túléltek, számos kérdéskör ma már csak írásos-levéltári források alapján kutatható. A néprajz és a történetírás ütközését határozottan különböző szempontjaiknak kialakításával és alkalmazásával lehet elkerülni. A módszertani kidolgozást azonban még nem végezték el.

Másfajta módszertani kérdést vet föl a napjaink vallásosságával, a tételes vallások hatásának fölmérésével, a kis tradíciójú ún. kiségyházi (korábban szekta) közösségekkel foglalkozó kutatás. Itt a mai magyar néprajzban egyre inkább gyökeret verő antropológiai szempontok érvényesülésének lehetünk tanúi. Végül kialakulóban van a szakágazat saját kutatástörténete is olyan jeles múltbeli művelőinek méltatásával, mint ezekben a kötetekben Baksay Sándor, Szabó Zoltán, Illyés Endre.

Az egyes tanulmányok szerzőinek nevét szándékosan nem említettük, mert a két kötetben összesen huszonnégyen szerepelnek, és egy rövid ismertetésben mindenkire

nem keríthetünk sort, másként pedig megsértettük volna az igazságosság elvét. Annyit mégis szükséges elmondani, hogy többségük protestáns lelkész, közelebről a már említett jelleggel összefüggően református. Minthogy nem főállású, hanem a néprajzban amatőr kutatók, nem csodálkozhatunk nagyon azon – habár sajnálhatjuk –, hogy a dolgozatokban szakirodalmi és filológiai pontatlanságokkal is találkozunk. Sajnálatos az is, hogy a laikus szerzőknél előfordul: nem ismerik kellően azt a vallást, amelyiknek a néprajzáról írnak. Ezek a tünetek is az útkeresés, a tudományág kibontakozása jelzői. A teljesség kedvéért említjük meg, hogy ezek a kötetek sem tudták elkerülni a gyűjteményes összeállítások visszatérő problémáját: a színvonalbeli egyenetlenségeket, amely itt főként – mind a lelkészi, mind a laikus szerzőknél – egyháztörténeti és néprajztudományi tájékozatlanságokban mutatkoznak meg. Például Solymossy Sándor tetszetős elméletét a csónakalakú fejfákról már régen megcáfolta a tudomány. Kritikai megjegyzéseinket azzal zárjuk, hogy nem volt szerencsés eljárás több tanulmány másodközlésben való megjelenése, noha valószínű erről a szerkesztők nem tudtak, esetleg maguk a szerzők sem.

Az értékes kötetek megjelenése után elmondható, ma sokkalta gazdagabb a képünk a vallási néprajzról, mint csupán néhány évvel ezelőtt. A szerkesztők a sorozat folytatását ígértek és a tematika kiterjesztését. A köteteket angol összefoglaló, német és angol tartalomjegyzék kíséri.

Kósa László

Vasas Samu: Népi gyógyászat.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 197 l.

Az utóbbi néhány évtized folyamán megfigyelhettük, hogy különböző szakemberek (orvosok, gyógyszerészek, biológusok, néprajzkutatók) a saját szakterületük szemszögéből fokozott figyelmet szentelnek a népi gyógyászat feltárásának. Jelentős eredmények mutathatók fel a népi gyógymódok hatékonyságának kutatásában is, de legalapvetőbb feladatunknak napjainkban a népi gyógyászati értékek összegyűjtését és közreadását tekintjük. Ezen a területen lépett előre munkájával Vasas Samu, romániai magyar néprajzkutató, aki ezúttal kalotaszegi népi gyógyászati gyűjtéseit foglalta kötetbe.

E táj emberének természetes gyógymódjait évszázadokon keresztül befolyásolták a Bánffyhungyadi-medence földtani, éghajlati és vízrajzi jellegzetességei. A szerző gyűjtőútjai során (1970–1980 között) a tágabb értelemben vett Kalotaszeg 35 települését vizsgálta, s ezek közül két faluban (Inaktelke, Nyárszó) monografikus jellegű gyűjtést végzett. Szerinte a népi gyógyászat jellegét, a gyakorlati célok ellenére a világkép szabja meg, ezért az ilyen jellegű kutatások elsősorban a hagyományos paraszti világkép megismeréséhez járulnak, járulhatnak hozzá.

Az összegyűjtött anyagot a legkisebb elemekre is kiterjedő figyelemmel rendszerezte. A kötet első részét képező fejtegetésekben, rávilágítva a gyógyítás néphitből eredő gyökereire, a mai népi gyógyászati eljárások három alapvető elemét különbözteti meg, mégpedig az empirikus, a mágikus és a misztikus–keresztény elemeket. A bevezető

részben megismerkedhetünk a kutatási területre jellemző népi orvoslás történeti fejlődésével, az eddig végzett kutatások eredményeivel. Külön fejezetet szentel a népi gyógyászat elemeire való bontásának. A gyógyító növények tárgyköréből (amelyek közül csaknem 200 fordul elő e vidék népi gyógyászatában) kiemelve a leggyakrabban használatosakat, sort kerít felhasználásuk elemzésére. Kísérletet tesz osztályozásukra is: eredetüket tekintve lehetnek „ősi, sámánörökségű rítusokhoz vagy későbbi keresztény hagyományokhoz kötődők, népi megfigyelés és gyógyítási tapasztalat alapján felhasználtak, más népektől vagy az írásos kultúrából átvett gyógynövények.” Felhívja a figyelmet arra is, hogy sok esetben tapasztalható az egyes gyógymódok empirikus és mágikus-kultikus jellegének összefonódása. Az emberi, állati és ásványi eredetű anyagok elemzése mellett táblázatba foglalva ismerteti a méz sokrétű használatát.

A kiadvány magvát az egyes betegségek és gyógyítási módjaik (77 betegség és gyógymód a humán gyógyászat területéről és 16 pedig az állatgyógyászatból) ábécé szerinti felsorolása képezi. A népi gyógyászat érdekes problémájához nyúl a szerző akkor, amikor a népi gyógyítókkal foglalkozik. A függelékben pedig két adatközlő tudásanyagának rendkívül tanulságos összehasonlítására kerül sor. A könyv zárófejezeteit rövid útmutató a népi gyógyászat gyűjtéséhez, részletes irodalomjegyzék, a kalotaszegi népi gyógyászatban felhasznált növények magyar–román–latin nevének jegyzéke, tájszó- és helynévjegyzék, román és német nyelvű resumé töltik ki.

A téma hű dokumentálásával, a színes és fekete–fehér fényképillusztrációkkal és nem kevésbé a munka nyelvezetének színességével a kiadvány követendő példaként szolgálhat a népi gyógyászat iránt érdeklődőknek. Örvedetes volna, ha ilyen és hasonló munkák napvilágot látnának a magyarlakta tájak más részéről is, tudatosítva a szerző szavait: „Több évezredes emberi tapasztalatoknak a birtokában vagyunk, amelyekkel kegyelettel és okosan sáfárkodni a mai és az elkövetkezendő nemzedékek felelősségteljes kötelessége.”

Danter Izabella

Viga Gyula: Kőmunkák egy bükkaljai faluban.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1985. 124 l. (Studia folkloristica et ethnographica 17.)

Észak-Magyarország középső hegyvidéki területének kőfaragó kultúrája jelentős történeti hagyománnyal rendelkezik. Ennek a speciális foglalkozási ágának és tárgyi emlékeinek monografikus feldolgozására vállalkozott Viga Gyula. A jelen munka egyetlen falu, Szomolya (Borsod megye) kőfaragó tevékenységét mutatja be, amiben az iparosok mellett a parasztok is számottevő szerepet vállaltak. A szerző ismerteti az egyes kőbányákat, azok birtoklási rendjét és a kőbányászat munkafolyamatát, eszközkészletét. Ezt követően foglalkozik a kőfaragó iparosok és parasztspecialisták személyével, a nevezetesebb kőfaragó dinasztiákkal, a szakismeret továbbadásának kérdésével.

Külön fejezet ad képet a kőtechnika produktumairól, mint pl. az építőanyag, a kapuoszlopok, a díszítőkövek, a kőkeresztek, a sírkövek formáiról, előállítási technikáiról, stílusjegyeiről. A beható elemzés tanúsága szerint a paraszti kőemlékek a késő

barokk magas művészet vidéki vonulatának utáinzatai, melyek némelyikénél megfigyelhetők sajátos kreativitás jegyei. Ennek kapcsán veti fel a szerző a kőtechnika népművészeti vonatkozásainak gondolatát, a naív művészet vizsgálati körének kiterjesztését. Gazdag adatanyag alapján rögzíti a kőkereskedelem útvonalait, a kőnek a cserekereskedelemben betöltött szerepét, különösen az Alföld felé irányuló kapcsolatrendszerben. A szemléletes tanulmányt gazdag képanyag egészíti ki.

Selmeczi Kovács Attila